

OSMANLI DEVLETİ ZAMANINDA KULLANILMIŞ OLAN BAZI MÜHÜRLER HAKKINDA BİR TETKİK

Prof. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI
Balıkesir Meb'usu ve T. T. K. Ázasından

Başvekâlet Arşivindeki mektup, tahrirat ve kaimelerin nihayetlerinde veya Vezirlerin buyuruldu'larının sağ başında bulunan mühürler, şekilleri, yazıları, istif ve mündericatları itibariyle şayanı tetkiktir, binlerce vesikanın tetkiki esnasında görülmekte olan bu mühürlerin yazılarını okumak epey meleke ve mümareseye ve bundan başka bir kısmının halli için de Farsca ve Arapça bilmeğe ihtiyaç vardır. Bunların kıymet ve ehemmiyeti iptida Arşiv Tasnif Heyeti âzasından muhterem Bay Haşim Durgun'un nazarı dikkatlerini celbederek okuyup kaydetmeğe başlamışlardı. Fakat okunan bu mühürlerin vesika numaraları tesbit edilmeyip kimlere ait olduğu bilinemediğinden tam istifade kabil olamamaktadır. Bay Haşimin bu cetvelinden mülhem olarak yine tasnif heyeti âzasından Bay Ferit Tümeren'de Hattı Hümayun odasındaki dolap vesikalarını tetkik ettiği sırada okunan mühürlerin fişlerini yapıp vesika numaralarını da koymuştur. Bu sonrakiler 18 inci asrın sonları ile 19 uncu asrın ilk yarısına ait olduklarından mahdut bir devrin mühürleridir.

Arşivdeki mesâim esnasında iptida arşiv dairesi Müdür muavini muhterem müdekkik Bay Selâhaddin Elker'in delâletleriyle Bay Haşimin, mühürlerin mündericatını havi cetvelini gördüm. Bu mühürlerin yazıları nazarı dikkatimi celbetti. Bizzat tetkik ettiğim Emirî, İbnülemin ve muallim Cevdet tasniflerinde bulunan bazı vesikalardaki mühürlerin fotoğraflarını aldım. Bu mühürler arasında Vezir, Beğlerbeği Yeniçeri Ağaları, Devlet ricali, Bugdan ve Eflâk Voyvodalarıyla bir İngiliz Sefiri ve Fransız Sefarethanenin zatî ve resmî mühürleri vardır. Mühürlerini intihap ettiğim şahsiyetlerin çoğu tarihce tanınmış olanlardır. Mühürlerin içlerinde mündericatları, istif ve yazıları itibariyle güzelleri olduğu gibi mündericatı pek basit ve gülünç olanları da vardır. Fotoğraflarını

koymağa lüzum görmediğim bazı mühürlerin ise yalnız yazılarını dere-ettim. [1]

*
* *

İmza yerinde kullanılmış olan mühür tabirinin eski Sanskrit lisanında müstamel olduğu söyleniyor [2]. Elamların, Sümerlerin ve Etilerin yüzük şeklinde mühür kullandıkları hafriyattan çıkan eserler arasında görülmektedir. Etilere ait olduğu söylenen san'atkârâne yapılmış bir altın yüzük Alacahüyük hafriyatında meydana çıkarılarak Türk Tarih Kurumunun eserleri arasında bulunmaktadır.

Mühür kelimesinin Farsî olduğu lûgatlerde görülmektedir. Bu lûgat, Arapçada temhîr ve memhûr (yani mahtum) tarzında galat olarak kullanılmaktadır. Mührün Arapça mukabili حاتم Hâtem'dir. Ben bu makalemde mühür ve hâtem kelimelerinin asıllarının Sanskrit ve Aramiceden alınıp alınmadıklarını ve eski devirlerde ne suretle kullandıklarını tetkik edecek değilim; çünkü mührün kullanıldığı devirler pek uzak olup Sümerlerle Etilerin bunu kullandıklarını bildiğimizden kıdemî hakkında burada bir tetkike girişmek hem mevzu ve hem de ihtisasm haricindedir.

Mührün Arap harfleriyle yazılarını muhtelif devirlerdeki İslâm hükümetlerinde görmekteyiz. Bu mühürlerin bir kısmı yuvarlak ve bir kısmı da dört köşeli ve beyzîdir; hem Tuğra ve hem mühür yerine kaim olmak üzere Moğol vesikalârina ait olanları Damğa ismi altında ve muhtelif eb'atta dört köşelidir. Osmanlı Türklerinin kullandıkları resmî ve gayrî resmî mühürler şekil ve yazı ve mündericat itibariyle yüksek bir tekâmül göstermiştir. Resmî mühür bizde muahhar zamanlarda yerini kısmen imzaya terketmekle beraber yeni harflerin zuhûruna kadar devam etmiş ve sonra damga ve imza, onun yerine kaim olmuştur. Halk arasında henüz mühür kullanılmakta ise de pek mahduttur.

Osmanlı Saltanatının sonlarına kadar Vezir ve Nazırların Şeyhülislâm ve Kadıaskerlerin (Mühürdar) ismiyle maiyetlerinde birer mütemed

[1] Osmanlı Devleti zamanında Türk Hakkâklarının kazdıkları mühürler, yazıları, istifleri, şekilleri itibariyle meraklılar için cidden tetkike şayandır. Mühürlerin taş ve maden üzerine hakkedildikleri görülmektedir. Maden mühürler, pirinç, nikel, altun ve gümüş olarak bir kaç kısma ayrılır. Taş mühürler ise Akik, Firûze, zümrüt, Kantaşı, Yementaşı, ve saire üzerine hakkedilirdi. Evliya Çelebi onyedinci asrın ilk yarısındaki hakkâklardan bahsetmektedir. Bunun en müterakki devri onyedinci asır sonu ile onsekizinci asırdadır. Zamanımızdaki meraklılardan İstanbul Meb'usu Bay İbrahim Alâeddin Gövsa'nın mükemmel bir mühür koleksiyonu vardır.

[2] İslam Ansiklopedisi (Mühür maddesi).

adamları vardı. Devletçe maaş usulü ihdas edilinceye kadar bunların maaşlarını efendileri verirlerdi. Memurlara maaş verilmesi takarrür edince bunlara, mensup oldukları nezaret ve dairelerde esas vazifeler verilip Mühürdarlık itimad dolayısıyla vazifelerine ilâve edildi. Mühürdarlar bugünkü tabirle Vekâletlerin Kalemi Mahsus Müdürleri demektir. [1278] den itibaren Sadrıâzamların (وزير اعظم... Veziriâzam...) diye yalnız kendi isimlerini havi Sadaret Mühürleri vardı. Bu mühürler, divânî hatla Sadaret mektubî kaleminden Nezaretlere yazılan ve (بيورلدى سامى Buyuruldu-i Sâmî) denilen emir veya derkenarların sağına ve baş tarafına basılırdı. Bu derkenara ait bazı vesikaların fotoğrafleri makalenin sonunda gösterilmiştir. Bunların biri Veziriâzam M. Fuat ve diğerleri de Sait, Ferid ve M. Kâmil Paşaların sadaret mühürleridir.

Sadriâzâmın mührü, sadaret mühürdarında dururdu. Diğer nazır, vali ve ricalin memuriyet ve nezaret mühürlerinden başka kendi zat mührüleri son devirlerde, eski tarzdaki manzum veya hikemî çümleleri havi ibareleri ihtiva etmeyip pek sade idi. Bazılarında yalnız isimleri ve bazılarında ise kendi isimlerinden başka babalarının isimleri bulunmakta idi. Meselâ Âli Paşanın mühründe (Esseyd Mehmed Emin Âli) Keçecizâdenin mühründe (Mehmed Fuad) Mütercim Mehmed Rüştü Paşanın mühründe (Mehmed Rüştü) Ahmed Vefik paşanın mühründe (esseyid Ahmed Vefik) gibi yalnız isimleri hâkkedilmiş olup Sadriâzam Sait Paşanın mühründe ise (Mehmed Said ibni Namık) Sadriâzam Kâmil paşanın zat mühründe (Mehmed Kâmil ibni Salih), Halil Rifat Paşanın mühründe (Halil Rifat ibni İbrahim) ve Hakkı Paşanın mühründe (İbrahim Hakkı ibni Remzî) ve en son Osmanlı Sadriâzamı Tevfik Paşanın zat mühründe de (Ahmed Tevfik ibni İsmail Hakkı) diye hem kendi ve hem de babalarının isimleri hâkkedilmiştir. Dahiliye Nazırlığında bulunmuş olan Memduh Paşanın mührü kudemâ tarzında

شده هنام محمد ممدوح

Şüde hemnâmi Muhammed Memduh

tarzında idi [3].

Osmanlı hükümetinde Meşrutiyetin ilânından biraz sonralara kadar Hükümdara takdim edilecek arıza ve heyeti vükelâ mazbataları-

[3] Memduh Paşanın hasusî kâtipliğinde bulunmuş olan muhterem Bay Ziya Arıca, paşanın bu manzum mühründen başka biri (Mehmed Memduh) ve diğeri yalnız (Memduh) olarak iki mührü daha bulunduğunu söylemişlerdir. Memduh Paşa (شده هنام محمد ممدوح) mührünü heyeti vükelâ arıza ve mazbatalarına basar ve hususî muhaberatında (Mehmed Memduh) mührünü ve saraya re'sen yazdığı şeylerde de (Memduh) mührünü kullanırmış.

nın altında sadriâzam ve nazırların zat mühürleri bulunurdu. İmza usulü yoktu; yalnız Sadriâzam bu arizaya leffedip mabeyn başkâtibine yazdığı tezkireye imza kordu. 327 Receb 17 (909 Agustos) tarihiyle Adana mühtacînine iâne için teşkil edilen komisyon münasebetiyle Sultan Mehmed Reşad'a takdim edilen arizada yalnız Hariciye Nazırı Rifat Paşanın imzası bulunup diğerleri hep mühürdür. Bundan sonra imza usulü taammüme başladı. İbrahim Hakkı paşanın sadaretinde 1328 safer 13 (1910 Şubat) tarihli bir heyeti vükelâ mazbatasında Hakkı Paşa ile Şeyhülislâm Hüseyin Hüsnü Efendi ve Adliye Nazırı Necmeddin Molla Beyden başkalarının imzaları vardı; bu üç zat, mazbatayı mühürlemişlerdi. 1329 Cemaziyelâhır 6 (1911 Haziran) tarihli Yemen ıslahatına dair olan mazbatada ise Sadriâzam ve vekiller heyetinin hepsinin imzaları görülmektedir [4].

* *

Osmanlı Devletinde, Hükümdar Tuğrasından sonra (5) tarihlerde (Hâtemi Şerif) (Hâtemi Vekâlet) ve umumî surette (Mührü hümayun) denilen ve Hükümdarın mutlak vekili olmak sıfatıyla nüfuz ve selâhiyetin timsali olan padişah mührü gelirdi [6]. Bu mühür, ilk zamanlarda Veziriâzam ve sonraları Sadriâzam denilen birinci vezirde bulunurdu; hattâ bazan yalnız (mühür) denilmekle Veziriâzam kastedilirdi; meselâ büyük Avusturya seferi (1683 ilâ 1699) münasebetiyle vaki bir müzakere esnasında (Bu sefer, Serasker tayiniyle halledilemez ya padişah veya mühür gitmelidir) denilerek mühür tabiriyle Veziriâzâmın bizzat sefere hareket etmesi söylenmek istenmişti [7]

Osmanlı hükümdarlarından herbirinin kendi isimleriyle babalarının adlarını havi Tuğra şeklinde üç veya dört mührü vardı. Her Hükümdar değıştikçe Tuğra gibi, mühür de değışirdi. Yeni Hükümdarın kazdırdığı mühür, icab edenlere verilir ve eski Hükümdarın

[4] Başvekâlet Arşivindeki bazı arizaların tetkikinden alınan neticeye göre.

[5] Tuğra ve pençeler hakkında bundan sonraki sayımızda bir tetkik neşretmek arzusundayım.

[6] Celâlzade Koca Nişancı Mustafa Çelebi (طبقات الممالک فی درجات الممالک Tabakâtülmemâlik Fi Derecatilmesâlik) isimli eserinde Veziriâzam Rüstem Paşayı şöyle methediyor:

Süleymânı Zamânın Mührdârı
Şehâmet kühünün sâhib vekârı
Elinde hâtemi şâhı güzînin
Kamû emrine râm ehli zeminin

[7] Silâhtar Tarihi Ç, 2 s. 236 ve 563.

mührü istirdat olunarak Saray hazinesine konurdu [8]. Bu yeni mühürlerden biri Veziriâzam veya Sadriâzama teslim edilirdi. Eğer Veziriâzam payitahtta bulunmayıp seferde veya haricde ise mühür, ya kapıcılar kethüdası veya diğer mütemed bir memur vasıtasıyla gönderilirdi [9].

Veziriâzâmın azl ve tebdilinde yeni Veziriâzam olacak zat, payitahtta ise Saraya davet olunarak Hükümdarın huzuruna kabul olunup selefi olan vezirden alınan mühürü hümayunu, Hükümdar kendi eli ile yeni Veziriâzama verir ve bununla beraber biri serâser denilen kumaşa kaplı samur ve diğeri sade olarak iki hil'at giydirilirdi. Eğer Veziriâzam olacak zat taşrada bulunuyorsa bazan mühür kendisine gönderilir ve bazan süratle Pâyitahta davet olunarak geldiği zaman mühür bizzat padişah tarafından teslim edilirdi. Padişahlar, azletmek istedikleri Veziriâzam veya Sadriâzamlara arzularını hissettirmeden onları câli olarak taltif edip avuturlardı. Bazan Veziriâzâmın haberi olmadan saraydan gizlice bir memur gönderilmek suretiyle Eyaletlerdeki vezirlerden birisi tebdili kıyafetle İstanbula getirtilip birdenbire sefinden mühür aldırılırdı. Bunun sebebi de azledileceğini hisseden vezirin, Yeniçeri ocağını tahrik eylemesi ve binnetice işi padişahın خلع hal'ine kadar götürebilmesi korkusu idi; böyle bir tuzağa düşmek istemiyen bazı veziriâzamlar nüfuzlarından istifade ile sarayda kendilerine muzaheret edecek ve icabında saray entrikalarından kendilerini haberdar eyleyecek tarafdarlar tedarik ederlerdi. Veziriâzamdan mühürün alınması onun azli demektir.

Veziriâzamlar kendilerindeki mühürü hümayunla divan günlerinde Maliye Defterhanesi ile, asıl defterhaneyi ve Maliye Hazinesini mühürlerlerdi.

Yukarıda söylediğimiz gibi padişahların yüzük şeklindeki üç veya dört mühüründen biri murabbâ ve üç tanesi de بیضی beyzî idi. Murabbâ mühür diğerlerine nazaran daha küçük kıtada olurdu; maamafih ben, onyedinci asır ortalarından, yani dördüncü Mehmed'den evvel padişahların bizzat kendilerinin murabba şeklinde mühür kullandıklarına dâir bir vesika görmedim, Zannıma göre [eğer Topkapı Sarayındaki mühürler arasında yoksa] murabba veya köşeleri kesik murabba

[8] İkinci Mustafanın hal'inde Veziriâzam Râmi Mehmed Paşa saklanmış ve sonra affedilip meydana çıkınca kendisinde bulunan eski mühürü hümayun alınarak hazineye konmuştu.

[9] 1691 tarihinde İkinci Ahmed Hükümdar olduğu zaman seferde bulunan Veziriâzam Fazıl Mustafa Paşaya verilmek üzere mühürünü teslim ettiği çavuş başı vekili şehri Mehmed Ağaya: (Bizzat mühürü şerifim sana Allah emaneti olsun Veziriâzam kuluma götür teslim ve anda olan karındaşımın mühürünü alıp getir) demişti. Silâhtar tarihi C, 2 s 577.

şeklindeki mühür, dördüncü Mehmed zamanından itibaren kabul edilmiş olmalı; çünkü bu Hükümdarın kendisine hazineden takdim edilen paraları aldığına dair mühürlediği makbuzun bazıları köşeleri kesik murabbâ mühür ile ve bazıları da Veziriâzamlardaki gibi beyzî şekilde büyükçe mühürle mühürlenmiştir.

Padişahın kendi şahsına ait mühürden başka diğer iki veya üç mühründen biri Veziriâzam, a diğeri has Odabaşıya [10] biri de Harem dairesi hazinedarı olan bir kadına verilir. İkinci Ahmedin cülûsunda, hazine kethüdası helvacı Yusuf Ağanın yeni kazdırdığı mühürler getirtilip hükümdara verildiği zaman, padişah kendisine ait zümrüt hâtemi parmağına takıp, has Odabaşıya verilecek altın mührü verdikten sonra Veziriâzama gidecek diğer altın mührü de خلت hil'at, kılıç ve saire ile seferde bulunan Veziriâzam Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşaya göndermişti [11]. Üçüncü Ahmed, Nevşehirli İbrahim Paşaya fevkalâde iltifat olmak üzere kendi parmağındaki zümrüt üzerine hâkkedilmiş Tuğralı mührünü vermişti [12]

Bu kayıtlara göre, padişahların parmaklarına taktıkları yüzük şeklindeki Tuğralı mühürleri zümrüt ve diğerleri ise altın idi. Harem dairesi hazinedarı olan kadına verilen mühür hakkında vesika ve tarihlerde bir kayda tesadüf edemedim; fakat Osmanlı Devleti teşkilâtına ait mühim bir eser yazmış olan (D' ohsson) hazinedar kadına verilmekte olan bir dördüncü mühürden bahsetmektedir. Osmanlı Hükümdarlarının kendilerine ait mühürlerden, Dördüncü Murad, İbrahim, Dördüncü Mehmed ve Üçüncü Mustafanın mühürlerinin fotoğrafları Ş. I. ilâ VI. rakamı ile gösterilmiştir. Bu mühürler, جيب هاون cebi hümayun harçlığı, Venediklilerin Zakise adası vergisi, Cizye ve Avârızdan maliye tarafından padişaha verilen ve iç hazineye konan paraların tesellümü dolayısıyla padişah tarafından mühürlenerek hükûmete iade olunan maliye vesikalarında görülmektedir.

[10] Has Odabaşı: Enderun denilen Saray teşkilâtındaki hasoda ile hazine, kiler, seferli, büyük ve küçük odalardan has odanın âmiri olup (Erkâm havassı civânî) denilen en müteber Enderun ağalarındandır. Padişahı bu giydirir ve soyar ve nereye gitse beraberinde bulunurdu. Derecesi kapı ağası ile aynı derecede ise de sırada andan aşağıdır. Has Odabaşı Ak ağa denilen Tavâşilerden de olur ise de ekseriyetle iç oğlanlarından tayin olunagelmıştır.

[11] Silâhtar tarihi C 2 s. 576 .

[12] Üçüncü Ahmed Nevşehirli İbrahim Paşaya (fevkalâde teveccüh eseri olarak eslâfdan imtiyaz için iptidâi cülûsu hümayunlarında kendu engüşteri kerem küsterlerinde istimal buyurup fassı zümrüdini üzre resmi Tuğrâyı garrâyı cihanbânî mersum, cebini nigini nakşi dilârâyı yümnü saadet ile mersum olan mührü hümayûnı meymenet makrunlarını ihsan..... buyurdular) Raşit tarihi C. 5 S. 8, 9.

Bu vesikaların ikisinde Dördüncü Murad ile Üçüncü Mustafanın, paranın tesellümüne dair kendi el yazıları ile derkenarları vardır [13]. Bu resimlerde görüldüğü üzere padişah mühürlerinden üçü beyzî şekilde Tuğrahdır. Dördüncü Mehmed'e ait diğer bir mührün kenarları kesik dört köşeli ve Dördüncü Mustafanınki ise yine dört köşeli olup birbuçuk santim murabbaındadır. Dördüncü Muradın (1623-1640) mührü:

مراد بن احمد خان مظفر دائماً

Murad ibni Ahmed Hân muzaffer dâimâ

İbrahimin (1640-1648) mührü :

ابراهيم بن احمد خان مظفر دائماً

İbrahim ibni Ahmed Hân muzaffer dâimâ

Dördüncü Mehmedin (1648-1687) hem beyzî ve hem de dörtköşeli mühürlerinden ikisi de :

محمد بن ابراهيم خان مظفر دائماً

Mehmed ibni İbrahim Hân muzaffer dâimâ

Üçüncü Mustafanın (1757-1774) mührü ise :

مصطفى بن احمد خان المظفر دائماً

Mustafa ibin Ahmed Hân Elmuzaffer dâimâ

klişelerindedir. [14]

Has Odabaşıda bulunan mührü hümayun, bazan Veziriâzamdaki mührün ziyâi veya Sadriâzâmın saklanarak elde edilememesi yahut da azledilen Veziriâzamdaki mührün geç gelmesine mebnî muvakkaten has Odabaşıdan alınarak yeni Veziriâzama verilir ve hemen işe başlatılır. Derhal vazifesine başlamak için Başvezir tayin olunan zatta padişahın mührü bulunmak icabederdi.

[13] Dördüncü Muradın makbuzu olan Cizye ve Avârız bedeli dolayısıyla (1035 H. 1626 M.) tarihli maliye senedinin başında parayı aldığına dair Tuğrahl mührü ile (Ruznamçeden [bir kelime okunamadı] kaydola) ibareli kendi elyazısı vardır. Keza Üçüncü Mustafanın da haremi hümayun hazinesine teslim edilen paranın alındığına dair müteaddit senetlerin kenarlarında kendi elyazısı ve altında dört köşeli mührü ile (haremi hümayun hazinesine teslim olundu). (Haremi hümayunuma teslim olunduğu bu mahalle şerh verildi) ve (tamâmen haremi hümayunuma teslim olundu) ilâh şerhleri görülmektedir. Bazı hükümdarlar da yalnız mühürlerini basmak ile iktifa ederek kendi el yazıları ile şerh vermezlerdi .

[14] Bu Hükümdar mühürlerinden Dördüncü Murad, İbrahim ve Dördüncü Mehmedin beyzî şekildeki mühürlerinin iki uçlarında genişliği, 2,5 ve arzı ise 2 santimetredir. Dördüncü Mehmedin kenarları kesik murabba mührünün geniş yerinde büyüklüğü ise birbuçuk santimetredir.

Sultan İbrahim'in saltanattan hal'ine mukaddime olarak vukua gelen Yeniçeri ocağı hareketinde ocak ağalarının ittifakiyle Sofu Mehmed paşa Veziriâzam yaptırılmış ve ondan evvel Başvezir olan Hezâr-pâre Ahmed paşa kaçarak saklanmış ve mührü hümayun da onun yanında kalmıştı. Bunun üzerine Ahmed paşa elde edilinceye kadar muvakkaten Has Odabaşındaki mührü hümayun, padişah tarafından yeni Veziriâzama verilmişti [15]. Yine bunun gibi Avusturya seferinin devamı esnasında muvaffakiyet gösteremiyen Veziriâzam Tekirdağlı Bekri Mustafa paşanın (1689) da azliyle yerine Sakız Muhafızı Köprülüzade Fâzıl Mustafa paşanın tayini takarrür etmiş ve acele Edirneye gelip padişah tarafından kabul edilmiş ve fakat henüz azledilen selefinden istirdat olunan mühür gelmemiş olduğundan Hükümdar, has odabaşındaki mührü muvakkaten alarak Köprülüzadeye vermişti [16]. Yine böylece Fazıl Mustafa paşanın Salankamin muharebesinde şehid olup cesedinin bulunamamasına mebni mührü hümayun zayi olduğundan yeni mühür kazdırılınca kadar Veziriâzam olan kadı veya arabacı Ali paşaya has odabaşındaki mühür teslim edilmiştir [17].

*
*
*

(Çelebi Sultan) ismiyle Eyalet ve Sancaklarda vali bulunan Osmanlı şehzâdelerinin Tugralarından başka *طغرا* Tugra şeklinde mühürleri de vardı. Karaman valisi bulunan İkinci Bayezid'in oğlu (Şehinşah)'ın (915 Şevval 1510 İkincikânun) tarihli bir *توقيع* Tevkiinin kenarındaki mührün yazısı:

شهنشاه بن بازید خان مظفر دائما

Şehinşah ibni Bayezid hân Muzaffer dâimâ

ibarelidir. Şehzâdenin bu Tevkii İçel Sancak begi ile Selifke Kadısı ve Subaşı'na hitâben yazılmıştır [18]. Keza Kanunî Sultan Süleymanın

[15] Naîma tarihi C 4 S 297 (1058 vekayii).

[16] Silâhtar tarihi C 2 S 483.

[17] Silâhtar tarihi C 2 S 576.

[18] İkinci Bayezid'in oğullarından olan Şehinşah, iptida Saruhan (Manisa) sancağında bulunmuş ve daha sonra kardeşi şehzâde Abdullâhın vefatı üzerine Karaman valiliğine naklederek (917 H. 1511 M) de vefat etmiştir. Bunun validesi Hüsün Şah hatun, Karaman oğullarından Nasuh Beyin kızıdır.

امیرالامراءالکرام پیر احمد بک بنالمرحوم نصوح بک بن آل قرمان... مجلس شرع
شریفده جواب باصواب مستطابه شروع ایدوب لایون قر قرداشم... حسنشاه خاتون بنت
مرحوم نصوح بک والده شهزاده سلطان شهزاده..

(Emirülümerailkiram pir Ahmed Bey ibn-el-merhum Nusuh ibni âli Karaman... Meclisi şer'i şerifde cevâbi bâ savâbi müstetâba şürü idüp liebeveyn kız karında-

oğlu Kütahya valisi Bayezid'in Ankarada bir medresede müderris olup kendisine mensup bulunan bir zatin, medrese vakfının tahammülüne binaen yevmiyesine beş akçe zammına dair Şeyhülislâma gönderdiği bir mektubunun kenarındaki

بایزید بن سلیمان شاه مظفر دائماً

Bayezid ibni Süleyman şah muzaffer dâimâ

ibareli Tugralı bir mührü de bu cümledendir [19]. Bu iki mührün fotoğrafisi (şekil VII: VIII) de gösterilmiştir.

Osmanlı Veziriâzam veya Sadrıazamlarındaki mührü hümayunlardan benim gördüğüm en eskisi Kanunî Sultan Süleymanın mührüdür. Beyzî şekilde olan bu altın mühre sahib olan, bu Hükümdarın ilk Veziriâzamı meşhur Piri Mehmed paşadır. Mührün yazısı (IX) numaralı şekilde gösterildiği üzere:

سلیمان بن سلیم شاه مظفر دائماً

Süleyman ibni Selim şah muzaffer dâimâ

ibarelidir [20]. Bir vakfiyenin sonundaki şahitlerin isimlerinin yanına basılmış olan bu mührden başka Topkapı Sarayında bunlardan bir haylısı mevcuttur. Veziriâzamlar kendilerine teslim edilen mührü hümayunu koyunlarında taşırlardı. [21]

Veziriâzamların yanında mührü hümayundan başka resmî ve zat mührüleri de vardı: Müverrih Âli'nin rivayetine göre Veziriâzam sefere gittiği zaman onun resmî mührü, yerine kaymakam bıraktığı kubbe

şım... Hüsnüşah hâtun binti merhum Nasuh Bey validei şehzâde Sultan şehinşah) kaydı bunu gösterir (Konya mecmuası sayı 32 s 1795).

[19] Bayezid, Kanunînin oğullarından olup Rokzelan yani Hürrem sultanın oğludur; İkinci Selimle ana baba bir kardestir. Âlim, şair ve edib olması ve hayırhahlığı sebebiyle Süleymanın son zamanlarına doğru saltanata namzet bulunduğu kuvvetle muhtemel idi. Saltanata geçmeğe fazla haris olduğundan serkeşane hareketleri babasını kızdırdı ve bu halden istifade eden Selimin amansız gayretiyle İrana kaçmağa mecbur oldu ve orada öldürölüp Sivasa defnedildi (967 H. 1559 M).

[20] Piri Mehmed paşa, Yavuz Sultan Selimin takdir ve itimad ettiği vezirlerdendi. Kendisi on dördüncü asrın ortalarında yetişmiş olan Cemalüddini Aksaray ahfadındandır. Eevvelâ medresede yetişmiş sonra Devlet hizmetine girmiş, Defterdar ve (917 H 1511 M) de vezir olmuştur. Sicilli Osmanide vezareti 920 hicret yılında gösterilmekte ise de Hersekzâde Ahmed paşanın (917 Ramazan) tarihi ile tertib edilmiş olan vakfiyesi şahitler arasındaki şu صاحب الدولة الراسخه پير محمد پاشا الجمالی kaydından, bu tarihte vezir bulunduğu görölmektedir. Yavuzun son ve Kanunînin ilk veziriâzamı olup vefatı (939 H. 1532 M) dedir.

[21] Raşit tarihi C. 5 S. 10. diğer tarihlerde de görölür.

vezirinde bulunurdu. Padişahın mührü, Veziriâzâmın padişah vekili olduğunu nasıl gösteriyorsa, birinci vezirin mührü de kubbe vezirinin, Veziriâzam vekili olduğunu o suretle gösterirdi. Bu usûlün on altıncı asırdan sonra devam edip etmediğini bilmiyorum.

Veziriâzamların resmî veya zat mühürlerinin muhtelif şekil ve ebadda olanları vardı. Bu mühürler ya sadece ismi veyahut isimle beraber bir cümleî duaiye veya hikemiyeyi ihtiva ederdi. Bu mühürlerden başka Veziri âzam, vezir ve Beğlerbeğilerin (Pençe) denilen alâmeti mahsusaları da varsa da anı Tugralarla birlikte diğer bir makalemizde ayrıca göstereceğim [22].

Veziriâzamlardan başka vezir ve Beğlerbeğilerin de bazan büyük ve bazan küçük kıtada ve yine çoğu isimden başka bir manzume, Ayet, veya Arapça, Farsca ve bazan da Türkçe bir hikemî cümle veya mısra ve beyti havi mühürleri görülmektedir. Tetkik etmiş olduğum vesikalarda Vezirlerin ve Beğlerbeğilerin iki mührünü gördüm, biri küçük kıtada olup hususî mektub ve muhaberelerinde ve bir de Timar tezkerelerinin tevcihi zamanında inhanın sağ kenarının üst kısmına bastıkları mühürlerdir, diğeri ise kendilerinin Pençe denilen alâmetleriyle beraber vermeğe mezun buldukları Tezkeresiz Timar vesikalarının ve bundan başka herhangi bir pençeli veya pençesiz buyuruldularının başına ve arkasına veya yanına basmış oldukları büyük resmî mühürdür.

* *

Ben, daha evvel yukarıda yazılarını dercettiğim padişah ve şehzade mühürlerinden sonra elimdeki muhtelif mühürlerden iptida Kırım hânı Kırım Giray'ın mühründen başlayarak mühürlerin vesikalara basıldıkları tarihlere göre bir tertib yaptım. Bütün Vezir ve Beğlerbeğilerin mühürlerinin suretlerini kaydettikten sonra Yeniçeri ağalarının mühürlerine geçtim. Bunu, Eflâk ve Bugdan Voyvodalarından bazılarının mühürleri ile meşhur Haletefendi ve İngiliz sefiri «Robert Liston» la Fransa Sefarethesinin mührü takib eyledi. Daha sonra yazıları güzel bazı mühürler de ilâve ettim. En son kısma ise mündericatları itibariyle hoşuma giden mühürler de koydum. Okuduğum

[22] Pençeli imza kalktıktan sonra anın yerine (Veziriâzam) diye ismi havi sadaret mührü kaim olmuştur. Sadriâzamların sadaret mührünü bastıkları gerek muameleli ve gerek re'sen yazılan kâğıtlara son zamanlara kadar (Buyruldii Sâmi) denilmiştir. Bu buyrulduların sonunda tarihten evvel bir şekli mahsus haline gelmiş olan (Buyuruldu) veya (Emrimdir) işareti, Osmanlı Devletinin sonuna kadar devam edip gitmiştir. Bu [يورلدی. Buyuruldu] ve [emrimdir] hakkında ayrı bir yazı neşredeceğim.

her mührü şekil numarası ile kaydettim. O numara ile mührün fotoğrafisini de makalenin sonundaki mühürler arasında gösterdim.

1 — Kırım Hanlarından Kırım Girayın mührü (ş: 1)

Kırım Giray, İşkodra Sancağı mutasarrıfı Mehmed Beyin, kendisine mensubiyetinden bahs ile Sancak Beyliğinde ibkasını Sadriâzamdan reca etmiş ve gönderdiği mektubun altını imzaladıktan sonra arkasına da kendi zat mührünü basmıştır. Mührün nısfı kutru bir santim dört milimetredir. 1168 de talik olarak hâkkedilmiş olan mührün yazısı:

العبد يدبر والله يقدر قريم كراى

۱۱۶۸

ibare ve tarihlidir. Kırım Giray, ikinci Kaplan Girayın oğlu olup babasından evvel iki defa Kırım Hanı olmuştur. Birincisi (1172 H. 1758 M) den (1178 H. 1764 M) tarihine kadar ikincisi ise (1182) dedir. Tayin tarihinden beş ay sonra vefat etmiştir. Sicilli Osmanî, birinci defaki Hanlığını (1168 H. 1754 M) de gösteriyorsa da sonradan eserin sonundaki Kırım hanları cetvelinde (s 834) yanlışlığı tashih ediyor [23].

2 — Vezir Ferhad paşanın mührü (ş: 2)

(928 H. 1522 M) tarihinde vezaretle Anadolu'da bazı isyan ve muhalefetleri bastırmak üzere memur edilen Ferhad paşa, devlete karşı serkeşâne bir tavır takınmak isteyen Şehsuvar zâde Ali Beyin tedibine memur edilmişti. İran üzerine sefer açıldığından bahsile Ali Beyi Artıkabad mevkiine getirdikten sonra oğullarından Üveys veled ve pir Ahmedle beraber öldürüp keyfiyeti padişaha arz etmişti. İşte Ferhad Paşanın bu mührü, Ali Bey ile oğullarının katillerine dair gönderdiği arızanın arkasında ve kâğıdın alt kısmının sağ köşesinde. Beyzî olan mührdeki talik yazı şudur [24].

هست و اتق بفضل رب عباد

بندۂ خسرو جهان فرهاد

Ferhad paşa Arnavut devşirmelerindendir. Saraydan yetişmiş, Beglerbegi ve vezir olmuştur. Kanûninin Rados seferi esnasında Anadolu'da çıkması muhtemel isyan hareketlerine mani olmak üzere Sivas ve havalisine gönderildi. Kendisine verilen gizli bir emirle

[23] 1152 H. 1739 M. da Kırım Hanı olan Selâmet Giray'ın 1153 târihli bir tahriratındaki mührü:

لطف وعطاى طلبيد از خداى

خان سليم زاده سلامت كراى

[24] Bumührün yazısı Topkapı Sarayı Arşivi kılavuzunda yanlış okunmuştur.

Dulgadır oğullarından Şehsuvar zade Ali Bey ve oğullarını öldürdü. Ferhad paşa, bu muvaffakiyetinden istifade etmek istiyerek, Yavuz zamanında İrana kaçarak orada çok evvel vefat etmiş olan Şehzade Ahmedin oğlu Muradın, Anadoluya gelerek Amasyada saklandığı bahanesiyle halka çok zulüm yaptı. Nihayet mütevâli şikâyetler üzerine Semendire Sancağı verilerek istiskal gördü; orada da tek durduğundan Edirneye getirtilip (931 Muharrem 1524 İkciteşrin) de katledildi. Tarihlerde mürtekib ve gaddar olarak tavsif edilmektedir.

3 — Ayas Paşanın mührü (ş.: 3)

Bu mühür, Veziriâzam Ayas paşanın (943 H. 1536 M) tarihiyle Nemçe (Avusturya) kralı Ferdinanda gönderdiği bir mektubunun kenarında gördüm. Bu mektup Ayas paşanın Pençe ve mührü ile beraber Macar Arşivistlerinden Prof. Dr. Fekete tarafından neşredilmiştir. [25] Tuğraya benzeyen mührünün yazısı :

کنی بالموت واعظاً احقر بالناس ایاس

ibarelidir. Kanunî devrinin Veziriâzamlarından olup selefleri piri Mehmed ve İbrahim paşalar gibi kudretli bir devlet adamı değildi; fakat anlardan aldığı bozmayarak mevcudu idare etti; makul ve yumuşak huylu olduğundan vefatına kadar Veziriâzamlıkta kaldı.

Ayaspaşa Avlonyalı olup devşirmelerdendir. Enderundan yetişmiş yeniçeri ağalığı, Sancak Beyliği, Beglerbegilik etmiş ve sonra vezir olarak Dîvan'da kubbe altında oturmuştur; Veziriâzam Firenk İbrahim paşanın katli üzerine ikinci vezir bulunduğu anın yerine Veziriâzam olmuştu. Kadınlara çok düşküdü. Vefat ettiği zaman yirmi kadar evlâd bırakmıştı. (حلیة خانقانی) diye meşhur olan (Hilye) sahibi Hakanî Mehmed bey bunun torunudur.

4 — Kanijali İbrahim paşanın mührü (ş. : 4)

Veziriâzam İbrahim paşa tarafından Nemçe seferi dolayısıyla bin adet öküz arabası tedariki için Eflak Voyvodası Nikolaya yazılan Pençeli buyuruldunun yanına basılmış mührün ortasındaki yazı sülüs, etrafındaki yazı ise taliktir. Mührün ortasındaki yazı :

توکلکی علی خالق عبده ابراهیم

etrafındaki yazı ise meşhur :

ای بار خدا بحق هستی شش چیز مرا مدد فرستی
علم وعمل وفراخ دستی ایمان وامان وتندرستی

kıtasıdır.

[25] Macaristanda Türk hakimiyeti esnasında Osmanlı Türk diplomasisine methal (P. Dr. Fekete 1926).

İbrahim paşa, devşirmelerdendir. Saraydan yetişmiş, Beglerbegi, kapdan ve kubbe veziri olup meşhur Sinan paşanın vefatı üzerine kubbe vezirleri, Ayasofyada cenaze namazına hazırken ikinci vezir olan İbrahim Paşaya mühür gönderilmek suretiyle Veziriâzam tayin edilmiştir. İbrahim Paşa üç defa Veziriâzam olmuştur. Eflak begine gönderdiği pençeli buyuruldu üçüncü defa Veziriâzam ve Serdârı ekrem olduğu tarihlere aittir. Son sadareti 1007 Cemaziyelâhır 9 (1699 İkincikânun) dan 1011 Muharrem 9 (1602 Temmuz iptidası) na kadar dört sene devam etmiştir. Bu sırada Eflak Voyvodalığında Nikola Patraško (1599 ilâ 1600) bulunmakta idi. Kendi doğduğu yer olan Kanijeyi fethederek oraya meşhur Tiryaki Hasan paşayı Beglerbegi olarak tayin etmişti; üçüncü Muradın kızını aldığından dolayı tarihlerde (Damad İbrahim paşa) denilmektedir.

5 — Murtaza paşanın mührü (ş: 5)

Budin valiliğinde bulunmuş olan Murtaza paşanın, Nemçe hudut kumandanı Esterhaziye gönderdiği (1036 H. 1626 M.) tarihli pençeli buyurulunun yanındaki mührün yazısı adı talik olup mührün üst kısmında ok ve yay ile mührün ortasında Zülfikar ve alt kısmında da kartal veya Şahin resmi görülür; bu resimlerin arasında şu manzûme okunmaktadır:

سد اسلامك سبه سالارى حقاك بندهسى
مرقتى پاشايم اولدر خان مراد افكندهمسى

Seddi İslâmın Sipehsâlârı hakkın bendesi
Murtazâ pâşâyım oldur han Murad efkendesı

Mürtaza paşa, Enderunda yetişmiş olup (1036 H. 1626 M.) da vezaretle Budin valisi olmuştur. Daha sonra Özi ve Diyarıbekir valiliklerinde ve ikinci defa Budin vezirliğinde bulunan Murtaza paşa bir aralık Rikâb Kaymakamlığı ile payitahtta Veziriâzama vekâlet etmiştir. 1044 de Revan seferine iştirak eden Murteza paşa kalenin zaptından sonra oraya muhafız tayin edilmişti, İran Şahının Revan'ı istirdat için muhasarası esnasında (1636) mecrûhan vefat etmiştir.

6 — Çelebi Yusuf paşanın mührü (ş: 6, 7)

Bu mühür, (1108 Zilkade 1697 Haziran) tarihinde Lehlilere karşı Özi Seraskeri bulunan Çelebi Yusuf paşaya aittir. Bu seferde, bir Tımarlı sipahi ölmüş, o sipahinin alay begi, bunun Tımarının bir kısmının kanunen oğluna ve diğer kısmının da harpde yararlığı görülen diğer bir sipahiye ilâveten verilmesini Serasker paşaya arzemiş,

o da bunu muvafık görerek tahvil hökmü vermiş ve tezkiresi ihraç olunup Beratının verilmesi için keyfiyet Yusuf paşa tarafından hükûmete arz edilmiştir. Serasker ve Beğlerbeği olanların bu gibi Timar tahviliyle Beratı verilmek üzere İstanbul'a yazdıkları mektupların sağ kenarının üst kısmına bastıkları mühürler hep böyle küçük kıtadaki zat mührü idi. Bu mührün yazısı:

توكلى على خالى عبده يوسف

ibareli olup vesikanın en sonundaki imza ise, Deferdarlara mahsus küçük sah صح denilen kuyruklu imzadır.

Yusuf paşanın bu zat mühründen başka Timar tevcihi dolayısıyla vermiş olduğu bir tahvil mektubunun kenarında kendisinin (الحاج يوسف پاشا والى* اوزى حالا) Elhaç Yusuf paşa Valii Özi halâ) pençesiyle büyük mührü de vardır. Bu resmî mührün geniş yerinde uzunluğu 3,5 santimetredir. Mührün ortasındaki yazı:

يارب سكا تفويض امور ايلدى يوسف

Yarab sana tefvizi ümür eyledi Yûsuf

ve etrafındaki yazı ise:

الہی انت ذو فضل ومن
وانى ذو خطايا واعف عنى
وظنى فيك يارب جميل
فحقق يا الہی حسن ظنى

Nazıdır.

Çelebi Yusuf paşa, İsveç kralı olup Poltava muharebesinde mağlub olarak Türkiyeye iltica etmiş olan (Demirbaş Şarl) ı huduttan içeri almış olan meşhur vezirdir. Özi Seraskerliğinden evvel vezaretle Yeniçeri ağalığı yapmış, sonra Babadağı muhafızı iken 1108 de Özi Seraskeri olmuştu. Büyük harbin hitamına mebni uzun müddet yani (1122 H. 1710 M.) tarihine kadar Özi valiliğinde ve Silistire havalisinde bulunmuştur. İşte bu valiliği esnasında Demirbaş Şarl, Türkiyeye iltica eylemiştir. Muktedir ve azimli olduğundan sadriazam olur korkusu ile veziriâzamların istirkablarına maruz kalmış, derecesi tenzil edilmişti. Vefatı 1711 senesindedir.

7 — Mezomorto Hüseyin paşanın mührü (ş: 8)

Kaptan Hacı Hüseyin imzasıyla 1109-1698 tarihile hükûmete gönderdiği bir tahriratın arkasındaki zat mührünün geniş yerinde uzunluğu bir santimetre ve yedi milimetre olup yazısı da talik hatla:

يا الهى سيد كونين
اوله دائم كشاده بخت حسين

ibarelidir. Hüseyin paşa, onsekizinci asır başlarında yetişmiş olan en kudretli Amirallarımızdan idi. Bozulmuş olan Tersane ve donanmamızı zamanın icablarına göre teşkilâtlandırmağa muvaffak olmuş ve yaptığı ıslahat yarım asırdan fazla devam etmiştir. (1107 H. 1695 M) senesinde ikinci defa tayin edildiği kapdanı deryalığı zamanında Amcazade Hüseyin paşa gibi kıymetli bir Veziriazam ile elele vererek çalışmışlardı. (1113 Safer 1701 Temmuz) da vefat etmesi Amcazadeyi bu değerli arkadaşından mahrum bırakmış ve Veziriâzamlıktan çekilmesine bir sebep de bu olmuştur; 1113 Rebiülâhırında neşrolunan Tersane kanunnamesi Mezomorto Hüseyin paşanın kapdanlığında hazırlanmış ise de vefatı sebebiyle iki ay sonra mevkii tatbiki konmuştur.

8 — Çıldır (Ahisha) valisi Sâlih paşanın mührü (ş:9)

(1116 Zilkade 1705 Mart) tarihinde Çıldır valisi bulunan Salih paşanın tevcih ettiği bir tezkiresiz timar beratının arkasına mevsukiyetini teyid için bastığı bu resmî mührün, geniş yerinde uzunluğu üç ve arzı da 2,5 santimdir, sülüs hatla hâkkedilmiş olan mühür:

خير الورى لصق الله اتبعوا
لا اله الا هو الحى القيوم
فاجعل له صالح يارب مستعان

ibarelidir.

Sâlih paşa, sicilli Osmanî'ye göre tatardır. (1114 H. 1702 M) de Trabzon Beglerbeğliğinde bulunuyordu. (1115 H. 1703M) tarihinde Gürcülerin جزیه Cizye vermemek ve bazı yerleri basmak suretiyle vaki hareketleri üzerine asker sevki lâzımgelmiş ve Serasker tayin olunan Koşec Halil paşanın maiyetine de Trabzon Beglerbegi Salih paşa verilmiştir. Salih paşanın Timar tevcihini havi tezkeresiz Berat suretinin altındaki mevkiin (Ahisha) diye kaydedildiğine göre Salih paşa Trabzondan sonra buraya tayin edilmiş olacaktır. Vefatını sicilli Osmanî (1116 H. 1704 M) senesinin sonunda gösteriyor.

9 — Kösec Halil paşanın büyük mührü (ş:10)

(1115 Ramazan 1704 İkincikânun) tarihinde Erzuruma vali ve Gürcüler üzerine Serasker tayin edilen Köseç Halil paşanın tevcih ettiği tezkeresiz Timar beratının arkasındaki tâlik yazılı resmî büyük mührün kıt'ası geniş yerinde 3,5 ve dar yerinde 3 santimetre olup mührün ortasında :

حسبنا الله ونعم الوكيل عبده خليل

ve etrafında ise :

الهي انت ذو فضل ومن
واني ذو خطايا واعف عني
وظني فيك يارب جميل
فحقق يا الهي حسن ظني

Nazmı görülür.

Kösec Halil paşa kalemden yetişmiştir. İki defa defterdar olmuş ve sonra vezirlik verilmiştir. 1703 senesinde Gürcistandaki isyan üzerine Babadağı taraflarına memur olan Halil paşaya Erzurum Eyaleti ile Gürcüler üzerine tasmim edilen seferin Seraskerliği verilmiş, Trabzon, Kars, Çıldır Beğlerbeğileri de maiyetine tayin edilmiştir. Halil paşa, muhtelif yerlerde valilik yaptıktan sonra Belgrad muhafızlığına tayin olunmuşsa da orada yerli neferat ve askerî zümre ile geçinemediğinden bir fesad çıkmasını diye (1127 H. 1715 M) de azledilmiştir. Halil paşa bu tarihte veya az daha sonra vefat etmiştir.

10 — Temeşvar muhafızı Ali paşanın resmî mührü: (ş:11)

Ali paşanın bu mührü, vermiş olduğu pençeli, tezkeresiz Timar Beratının arkasındadır. Bu Beratı (1117 H. 1705) senesinde Temeşvar muhafızı iken vermiştir. Mührün büyüklüğü asıl geniş yerinde 3,5 ve dar yerinde 3 santimetredir. Mührün yazısı, ortada talik hatla :

يا رب سكا تفويض امور ايدي علي

Yarab sana tefvizi umur itti Ali

üst ve alt kısımlarında ise sülüs olarak:

وما توفيق الا بالله
عليه توكلت واليه ائيب

Âyeti kerimesi hâkkedilmiştir.

Ali paşa İzmirlidir. Vezaretle Yeniçeriagası olmuş ve sonra Eyaletlerde valilik etmiştir. (1117 H. 1705 M) senesinde Temeşvar muhafızı iken Rumeli valiliğine nakledilmiş, iki defa Mısırda valilik etmiştir. (1132 Zilhicce 1720 Mayıs) da maktulen vefat etmiştir. Kendisine Temeşvarda halef olan Karayılan zade Ali paşa ile bunun muhafızlığı Raşit tarihinde birbirine karıştırılmıştır.

11 — Özi valisi Abdi paşanın Eyalet mührü: (ş: 12)

Özi valisi Abdi paşanın bir Timar tahvili dolayısıyla (1126 Rebiulevvel 1714 Mart) tarihinde Hasköy kadısına gönderdiği (عبدی پاشا والی)

أوزى حالا Abdi Paşa Valii Özi halâ) ibareli pençeli tahvil mektubunun kenarındaki Eyalet mührünün ortası sülüs ve devresi talik hatla hâkkedilmiştir. Mührün ortasında :

توکلې علی خالقې عبده عبدې

ve mührün etrafında da :

ای بارخدا بحق هستی شش چیزمرا مدد فرستی
علم وعمل و فراح دستی ایمان و امان و تندرستی

kıtası vardır.

(1109 Muharrem 1697 M) de Veziriâzam Elmas Mehmed paşanın Kethüdalığından vezirlikle Rumeli valisi olan Abdi paşa, zamanının kudretli vezirlerindedir. (1135 H. 1722 M) de son muhafız bulunduğu (Hotin) de vefatına kadar, bazıları mükerrer olmak üzere valiliklerde bulunmuş ve bu meyanda biri 1121 Receb (1709 Eylül) ve diğeri 1125 Cemaziyelâhır (1713) de olmak üzere iki defa Bender muhafızlığında hizmet etmiştir. Belgrad muhafızı iken ikinci defa Bender valiliğine tayinine sebep, devlete iltica etmiş olan İsveç kiralını hüsnü suretle memleketine göndermek içindi. Bu işe kendisinden evvel Köseç Halil paşa memur edildi ise de bir takım lüzumsuz teklifler ile işi üzerinden atmak istemişti. Abdi paşa (1126 Ramazan 1714 Eylül) tarihinde Basra valiliğine nakledilmiştir.

12 — Nevşehirli damad İbrahim paşanın mührü: (ş: 13)

On sekizinci asırda memleket dahilinde bir hareketi fikriyye vü-cüde getiren ve Devlet İdare ve siyasetini Garb'a çevirmek teşebbüsünde bulunan Osmanlı Veziriâzamlarındandır. (1135 H. 1722 M) tarihli bir tahriratının sonundaki talik mührünün yazısı mütevazı şekilde :

بندة رحيم ابراهيم

Bendei Rahîm İbrahim

ibarelidir. Mührün nısfı kutru bir buçuk santimetredir.

On sekizinci asırda Osmanlılarda yeni başlıyan teceddüt hareketinde rehber olan İbrahim paşa, fevkalâde salâhiyet ve itimada rağmen kendisinden yaptığından daha fazla iş beklenirken her nedense buna muvaffak olamamıştır; Maamafih açmış olduğu yenilik yavaş da olsa ilerlemekte devam etmiştir. Hakkındaki yüksek teveccüh dolayısıyla Veziriâzam olduğu zaman padişah kendi parmağındaki Zümrüt yüzüğü Sadaret mührü olarak İbrahim paşaya vermişti ki o tarihe kadar ve ondan sonra da hiç bir Veziriâzam bu iltifata nail olamamıştır (1130

Çemaziyelâhır 1718 Mayıs) dan (1143 H. 1730 Birinciteşrin) e kadar oniki buçuk sene Veziriâzam bulunmuş ve bir ihtilâl neticesinde mak-tulen vefat etmiştir.

12 — Köprülüzade Abdullah paşanın mührü: (ş: 14)

Anadolu valisi ve Şark Seraskeri bulunurken Köprülüzade Ab-dullah paşanın Timar tevcihine dair verdiği (1147 H. 1734 M) tarihli tezkirenin baş tarafındaki zat mührü olup mührün büyüklüğü bir buçuk santimetredir. Mühürde ismi olmayıp güzel sülüs hatla şu ibare vardır:

رأس الحكمة مخافة الله

Abdullah paşa, Köprülüzade şehid Fazıl Mustafa paşanın ikinci oğludur. Şeyhülislâm maktul Erzurumlu Feyzullâh efendinin damadı olup Edirne vakasında ve İkinci Mustafanın خلع hal'i ile kayınpederi-nin katlinde İstanbul Kaymakamlığında bulunuyordu. Bu hadise üzerine saklanmış ve ortalık sükûnet bulunca meydana çıkıp Hanya muhafızlığına tayin edilmiştir (1115 Şevval 1704 Şubat). Valilik ve muhafızlıkla Eyaletlerde hizmet gören Abdullah paşa, 1734 de tayin edildiği Şark Seraskerliğinde İranlılarla yaptığı Arpaçayı muharebe-sinde vurulmak suretiyle vefat etmiştir. İdarî kudret sahibi cesur bir kumandan olan Abdullah paşa aynı zamanda âlim idi.

13 — Eyyublu Ahmed paşanın mührü: (ş: 15)

Ahmed paşa (1148 H. 1735 M) de Köprülüzâde Abdullah paşadan sonra Anadolu valiliği ile İran Seraskerliğine tayin olunmuştur. Babası Eyyublu Hasan paşadır. Ahmed paşanın bir Timar tevcihi dolayısıyla verdiği tezkirenin kenarındaki zat mührünün dört taraftan da genişliği iki santimetredir talik hatla girift yazılmış olan mührün yazısı:

يارب بجمال شرف نور محمد
برشبنم اوله غنجه باغ دل احمد

Yarab bicemâli şerefi nûrı Muhammed
Pür şebnem ola goncei bâğı dili Ahmed

tarzında manzumdur.

Ahmed paşa, Bağdat da valilik etmiş olan Eyyublu Hasan paşanın oğludur. Kendisi de uzun müddet Bağdat valiliğinde buluna-rak kendisinden sonra köleleri burada valilik etmek suretiyle Bağdat Kölemenleri ocağını kurmuşlardı. Abdullah paşanın şehadetinden sonra Rakka valisi bulunan Ahmed paşanın Anadolu valiliğiyle İran Seraskerliğine tayin olunması üzerine İstanbuldaki kapı Kethüdasına

bizzat padişah birinci Sultan Mahmud, kendi eliyle hattı hümayun vermiş ve Ahmed paşaya 100 kese de ceb harçlığı ihsan etmiştir (1735). Ahmed paşa bir sene sonra ikinci defa Bağdad valisi olmuştur. İki defadaki Bağdad valiliği yirmi sene kadardır. Üzerine hücum eden bir arslanı öldüren ve Nâdir şahı yıldırın meşhur Ahmed paşa budur.

14 — Hekimoğlu Ali paşanın mührü: (ş: 16)

Hekimoğlu Ali paşanın Bosna Eyaleti valisi iken (1151 H. 1738 M) tarihi ile verdiği pençeli Tımar beratının arkasındaki resmî mührü. Sülüs hatla hâkkedilmiştir mührün iki geniş yerinde uzunluğu dört santimetre ve iki milimetre ve arzı ise 3 santimetre ve 3 milimetredir.

Mührün yazısı:

بجیب خدای لم یزلی
اوله عالی السی قدر علی

Şiirde Âli mahlasını kullanmış olan bu kıymetli vezir, Nevşehirli İbrahim paşanın yetiştirdiği şahsiyetlerdendir; muhtelif tarihlerde üç defa Sadriâzam olmuştur. İcraatında dürüst, idaresinde ciddi ve sert idi. İran ve Avusturya seferlerindeki hizmeti, bilhassa Avusturya muharebesi esnasında Bosnadaki celâdeti ismini daimî surette hürmetle andırmağa kâfidir. 1149 dan 1152 ye kadar (1736 : 1739) üç sene büyük ordularla Bosnaya hücum eden Nemçelileri kahkari bozgunluğa uğratmıştır. İran seferinde ise (Tebriz) i zaptetmişti. Bosna valiliğinden sonra asayiş muhtel olan Mısır valiliğine nakledilmiş ve cidden büyük bir kudret ve liyakatle Mısırı yeniden fethedercesine gayret gösterip Devlet nüfuzunu tesise muvaffak olmuştur. Birinci ve ikinci sedaretleri, Birinci Mahmud zamanına tesadüf eder (1732 Mart ve 1742 Nisan). Üçüncü sadareti ise Üçüncü Osman devrindedir. Bu padişah, amcazadeleri olan şehzadeleri öldürmek istediğinden bu fikrini Ali paşaya açmış ise de Sadriâzam muvafakat etmemiş ve bu teklifi sert bir mukabele ile reddeylemiştir. Bu halden müteesir olan padişah, Ali paşayı azl ile öldürmek için hapseylemiş fakat Valide Sultanın şefaati ile ölümden kurtulup sürgün edilmiştir. Son sadareti 1755 şubatında olup dört ay sürmüştür. Bundan sonra valiliklerde bulunup Anadolu valisi iken (1170 Zilhicce 1757 Ağustos) da Kütahyada vefat etmiş ve nâşi İstanbula nakledilerek Camii yanındaki türbesine defnedilmiştir.

15 — Yeğen Mehmed Paşanın mührü: (ş: 17)

Yeğen Mehmed Paşanın Pençeli alâmetiyle vermiş olduğu (1155 Şaban 19, 1742 Birinciteşrin) tarihli bir tezkiresiz beratın arkasında bulunan beyzî şekilde sülüs hatla hâkkedilmiş olan Eyalet mührünün

geniş yerinde büyüklüğü dört santim üç milimetre ve arzı ise 3,5 santimetredir. Mührün ortasında ;

بحق خاتم مهر نبوت
شود مقبول درگاه محمد

beyti ve etrafında da daha evvel mühürlerinin mündericatlarını kaydettiğim Çelebi Yusuf ve Kösec Halil paşaların mühürlerinde olduğu gibi :

الهي انت ذو فضل ومنى
وانى ذو خطايا فاعف عنى
وظنى فيك ياربّ جميل
لحقق يا الهى حسن ظنى

klişelidir. İkinci mısradaki (فاعف عنى) ibaresi yukarıki Çelebi Yusuf ve Halil paşaların mühürlerinde (واعف عنى) diye hâkkedilmiştir.

Yeğen Mehmed paşa, devlet merkezinde bazı memuriyetlerden sonro Avusturya ve Rusya harbinin devamı dolayısıyla Sadrıâzamın cebhede bulunmasından dolayı (1150 H 1737 M)de Sadrıâzam kaymakamı ve o sene içinde (İkincikânun) Sadrıâzam ve Serdârîekrem olmuştur. Yeğen paşa bu muharebede muvaffakiyet kazandı, sulh teklifine karşı Belgrad geri alınmadıkça muvaffakiyetten bir faide olamayacağını ileri sürerek harbe devamda ayak diredi ve hazırlandı; lâkin tekrar ordu ile hareketinden evvel azledildi ise de yerine gelen yeni Sadrıâzam İvaz Mehmed paşa selefi gibi hareket ettiğinden müthiş bir harpden sonra Belgrad zaptolundu. Yeğen Mehmed paşa (1155 H-1742 M) senesinde Bosna valisi olarak iki sene sonra Aydın muhsıllığına nakledilip devam etmekte olan İran Seferi dolayısıyla 1745 sonlarında İran Seraskerliğine tayin oluudu. Hasta bir halde İranlılara karşı muharebeyi kazanmış ise de ordudaki levendlerin edepsizlikleri yüzünden orduda karışıklık çıkmış ve bu hal, hastalığının artarak ertesi günü vefatına sebebiyet vermiştir. Onsekizinci asırda sadaret mevkiine gelen kıymetli vezirlerdendi.

16 — İvaz Mehmed Paşanın mührü : (ş:18)

İvaz Mehmed paşa Bosna valisi iken Timar tevcihi arzını hâvi (1155 H. 1742 M) tarihli bir tezkiresinin baş tarafına bastığı zat mührü olup yazı ve istif itibariyle güzel mühürlerdendir. Beyzî olan mührün büyüklüğü iki uçlarından iki santim kadardır. Mührün ortasında :

الفكير محمد بن ناصر الدين

Elfakir Mehmed ibni Nasırüddin

ve etrafında ise :

لا اله الا الله محمد رسول الله

وما توفيقى الا بالله

ibaresini havi کلمة شهادت kelimeî şehâdet ile cümlei duaiye vardır.

1735 seferinde Vidin vali ve Seraskeri olan Ivaz Mehmed paşa, 1739 Martı sonlarında Yeğen Mehmed paşanın yerine Sadrıâzam ve Serdâriekrem olmuş Belgradı zaptederek muzafferane bir muahede imzaladıktan sonra avdet etmiştir. Ivaz Mehmed Paşa (1156 H. 1743) tarihinde İnabahtı muhafızı iken vefat etmiştir. Hekimoğlu Ali Paşanın himayesine mazhar olmuştur.

17 — Moldovancı Ali paşanın mührü: (ş: 19)

Ali paşa, Bosna valisi iken (1178 Cemaziyelâbır 1764 Birincikânun) tarihiyle tevcih ettiği bir Timar beratının arkasındaki resmî mührün geniş yerinde büyüklüğü 3,5 ve arzı 3 santimetredir. Mührün ortasında talik yazı ile:

حقه تفويض ايلدى جملة امورى على

Hakka tefviz eyledi cümle ümurını Ali

ibaresi ve etrafında da sülüs yazı ile:

رضيت بما قسم الله لى

وفوضت امرى الى خالى

لقد احسن الله فيما مضى

كذلك يحسن فيما بقى

nazmı vardır.

Bostancı Ocağından yetişen Ali paşa Kastamonuludur. (1176 H. 1762) den (1178 H. 1764 M.) tarihine kadar Bosna valisi olmuştur. (1182: 1768) seferinde (Hotin) kalesini düşman işgalinden kurtaran Ali paşa, yağlıkcı zâde Emin paşanın yerine Sadrıâzam ve Serdâriekrem tayin edildi ise de bir iş göremedi ve bittabi azledildi. 1773 de Tekirdağında vefat etmiştir.

18 — Hüsamüddin paşanın mührü (ş: 20)

Kapdâmderya Hüsameddin paşanın (1183 H. 1769 M.) de timar tevcih ederek beratı verilmek üzere yazdığı tevcih tezkiresinin sağ başına bastığı zat mührü.

Cezayirli Hasan paşa, yüksek cesaret ve kabiliyeti ile kendi kendisini yetiştirmiştir. Uzun müddet kapdanıderya olarak bilfiil Başamiral mevkiinde bulunmuş, Çeşme mağlubiyeti üzerine Çanakkale boğazını müdafaa etmiş ve Limni adasını düşmandan istirdat ile Gazi unvanını almış, Mora, Akkâ ve Mısır isyanlarını bastırmıştır. Sadrıâzam Halil Hamid paşanın Şehzade Selimin hükümdarlığı için hazırladığı darbei hükümeti meydana çıkararak padişahın minnettarlığını kazanmış ve Saltanat Atabeği olup Sadrıâzamları gölgede bırakmıştır.

Üçüncü Selimin hükümdar olması üzerine kaptanlıktan alınarak İsmail Kalesi Seraskerliğine gönderilmiş ve (1204 Rebiulevvel 1789 ikinci teşrin) Sadrıâzam olmuşsa da üç buçuk ay sonra vefatetmiştir.

21 — Râif İsmail paşanın mührü: (ş: 23)

Belgrad muhafızı Raif İsmail paşanın (1199 H. 1785 M.) tarihinde Belgrad Naibinin bir ilâmnın üzerine yazdığı mufassal buyruhdusunun baştarafındaki resmî mühür, pek güzel talik hatla istifli surette hâkkedilmiştir. Mührün büyüklüğü geniş yerinde 3,5 ve arzında ise üç santimden az farklıdır. Mührün yazısı:

حسبى الله ونم الوكيل
عبد رائف اسمعيل

şeklinde سجع secilidir.

Raif İsmail paşa Malatyalı İbrahim paşanın oğludur. Kalemde yetişmiş Reisülküttab olmuş ve (1192 Şaban 1778) de vezir olarak Mısır valiliğine tayin edilmiş olan kıymetli devlet adamlarından idi. Reisülküttablığında Rusya sefiri ile görüşürken padişahı bir takım vaatlerle ümide düşürüp, sözünün tahakkuk edememesinden dolayı Kıbrıs adasına sürgün edilmişti. Raif İsmail paşa, Üçüncü Mustafa ile oğlu Selim'in tarafdarlarından olup, Selimi hükümdar yapmak üzere Halil Hamid paşa ile anlaşmışlar ise de tertibatın duyulması ve Halil Hamid paşanın sedareten azli günü bu da Belgrad muhafızlığından azlolunarak her ikisi de maktulen vefat etmişlerdir (1785). Oğlu Kadasker İsmet Mola Bey, Üçüncü Selim zamanında ecnebî sefirlerle mükâleme hizmetinde bulunmuştu.

22 — Sadrıâzam Şâhin Ali paşanın mührü: (ş: 24)

Ali paşa Sadrıâzam iken Eflâk Voyvodası Mihâl'e gönderdiği Pençeli Buyruhdunun kenarındaki resmî mühür. Bu mührün etrafındaki yazı sülüs, ortasındaki ise talikdir. Mührün şekli beyzî olup büyüklüğü iki kenarından dört santimdir. Ortadaki yazı:

عبدہ علی
ve etrafındaki yazı ise şu

رضیت بما قسم الله لی
وفوضت امری الی خاتی
لقد احسن الله فیما مضی
کذلك یحسن فیما بقی

manzûme vardır.

Şahin Ali paşa, Çelik Mehmed paşa yetiştirmelerindedir. Eyaletlerde valilik etmiştir; Rus harbinde gösterdiği kahramanlık Birinci Abdülhamidin takdirini mücib olmuştu. 1199 H 1784 Mart da Halil Hamid paşanın azli üzerine eski hizmetini hatırlayan Padişah tarafından sadarete getirilmiştir. Burada nüfuzu kendisinin üstünde olan Kapdânıderya Cezayirli Hasan paşanın müdahalesi yüzünden iş göremedi, dokuz ay sonra Hasan paşanın tesiriyle azledildi ise de malı musadere olunmadı; malının musadere edilmemesi, Cezayirlinin eski Kethüdası Yusuf paşayı Sadriâzam yaptırmak istemesine karşı Padişah'ın bir mukabele idi. Ali paşa (1203 H. 1788 Haziran) da Geliboluda vefat etti.

23 — Koca Yusuf Paşanın mührü. (ş: 25)

İki başlarından 3,5 santim ve arzı da ona yakın olan bu büyük mühür, 1786 da ilân edilen Rusya ve Avusturya seferi esnasında Sadriâzam ve Serdârîekrem olan Koca Yusuf Paşa tarafından 1787 de Eflâk Voyvodası Mavroyani Nikolaya gönderilmiş olan Pençeli Buyrulunun yanına basılmıştır. Bu Buyruldu, Sadriâzamin kendisinin Avusturya üzerine hareket edeceğinden, Rusya tarafına tayin olunan kumandanla teşriki mesai etmesi ve Buğdan'ın kurtarılmasına gayret eylemesi hakkındadır. Güzel bir talik hatla istifli olarak hâkkedilmiş olan mührün ortasında:

عبدہ یوسف
سنه ١٢ ل ١١٩٩

Abdühü Yusuf — sene 1199 L. [Şevval] 12

isim ve tarihi ile mührü kazan hâkkâk İzzet'in adı ve mührün etrafında ise:

وما توفیقى الا بالله — حسبي الله ونعم الوكيل
نعم المولى ونعم النصير — حسبي الله وحده وكنى

Âyeti kerimeleri ile cümlei duaiye vardır.

Koca Yusuf paşa Kapdânıderya meşhur Cezayirli Hasan paşanın Kapı Kethüdası iken vezirlikle Mora valisi ve arkasından Sadriâzam

olmuştur (1200 Rebiulevvel 1786 İkincikânun). Koca Yusuf paşa, iyi idareli, hamiyetli ve muvaffakiyetli bir vezirdi; lüzumu halinde hakikati söylemekten çekinmezdi; hattâ bu hususta kendi efendisi ve velinimetini Cezayirli Hasan paşayı bile muahaze etmekten çekinmemiştir. Açık sözlülüğüne dair olan bir mektubunu (Belleten) de neşretmiştim.

Koca Yusuf Paşa, Birinci Abdülhamidin itimat ettiği sadrîâzamlardandı. Selim III ün cülûsunu müteakib muharebe münasebetiyle tayin edildiği ikinci defaki Sadrîâzamlığında 1792 de Yaş muahedesini yaparak İstanbula geldikten bir ay sonra padişahın kendisine itimat etmemesinden dolayı bu mevkiden uzaklaştırılmıştı (1205 Receb 17 : Mart 1791). Cidde valisi ve Medinei Münevvere muhafızı iken (1215 Muharrem 1800 Haziran) da vefat etmiştir. Orduda ve idarede zapt ve rapta kadir olup tuttuğu işlerde muvaffakiyetinden dolayı (Koca Yusuf Paşa) diye anılmıştır.

24 — Zihneli Hasan paşanın mührü: (ş:26)

Hasan paşanın حروف مقطعه hurûfı mukattaa ile güzel talik hatla hâkkedilmiş zat mührünün nısfı kutru 1,5 santimdir. Kendisi «1202 H. 1787 M.» senesindeki Rusya ve Avnsturya muharebesinde Anadolu valisi ve İsmail Seraskeri bulunurken bir Timar tevcihi dolayısıyla merkeze gönderdiği tezkirenin sağ tarafını bu zat mührüyle mühürlemiştir. Mührün birinci ve ikinci satırlarında şu şekil :

د	ی	س	
D	Y	S	(Seyyit)
ن	س	ح	
N	S	H	(Hasan)

Harfleri olup etrafında da dairevî şekilde (سید حسن Seyyit Hasan) ismi hâkkedilmiştir.

Zihne, eski vilâyetlerimizden Selâniğin Serez sancağında olup Hasan paşa oralıdır. Kendisi zengin olduğundan, Ordu Defterdarı ve (1202 H. 1787 M.) seferinde de Rus cephesi Serâskeri bulunup muharebede esir düşmüştü. Esaretten avdetinden sonra Rumelide faaliyette bulunmakta olan dağlı eşkiyası üzerine memur edildi ise de bir iş göremedi; meşhur Hakkı paşa birinci defa Rumeli valisi olduğu vakit bunu himaye ile maiyetinde kullandı; fakat gerek bu sefer ve gerek (1213 H. 1798 M.) deki Rumeli valiliğinde de işe yaramadı. Vefatı (1214 Sefer 1799 Temmuz) senesindedir.

25 — Sadrîâzam İzzet Mehmed paşanın mührü (ş. 27)

İzzet Mehmed paşa Sadrîâzam olmadan az evvel Anadolu valisi iken

(1208 H. 1794 M.) tarihile beyaz üzerine verdiği bir Buyruhdusunun başındaki resmî mührünün genişliği üç buçuk santim olup yazısı ortada sülüs etrafında ise talikdir. Ortada;

حاکم قدم مفخر عالم محمد عزت
۱۲۰۰

etrâfında dört kısım olarak

حسبى الله ونعم الوكيل
نعم المولى ونعم النصير

Âyeti kerimesi vardı.

İzzet Mehmed Paşa Safranboluludur. Silâhdarlığı zamanında Kara Vezire intisab eylemiştir; Halil Hamid paşa damadı olduğundan dolayı kayın pederinin sadaretten azli üzerine bu da Darbhâne emînliğinden azledilmiştir. Koca Yusuf paşa sadaretinde vezaretle Hanya muhafızlığına gönderilmiş ve daha sonra diğer Eyaletlerde valilik etmiştir. Memlekette ıslahat yapmak isteyen Üçüncü Selim, İzzet paşayı Sadriâzam yapmak istediğinden İstanbula yakın olma üzere bulunduğu Mısır valiliğinden Anadolu Eyaline tayin etmiş ve oradan da gizlice İstanbula getirterek Sadriâzam yapmıştır. (1209 Rebiulevvel 1794 Mayıs)

Sadareti dört sene sürmüş Nizamı Cedid için faaliyeti görülmüştür. Bonapartın Mısırı işgali, azlini mucib olmuştur. Bundan sonra vefatına kadar hizmette bulunmadı, (1227 H. 1812 M.) de Manisada vefat etmiştir.

26 — Yusuf Ziya Paşanın mührü: (Ş: 28, 29)

Talik yazı ile hâkkedilmiş olan zat mührü, Yusuf Ziya paşanın Erzurum ve Trabzon valisi iken İstanbula gönderdiği bir tahriratının sonunda olup zat mührüünün nısfı kutru birbuçuk santimdir. Mühür:

خداوندا بحق قاب قوسين
شود يوسف عزيز مصر دارين

beytini hâvidir. Aynı ibareli olan Resmî mührünün fotoğrafisi de (Ş. 29) da gösterilmiştir.

(1213 Rebiulevvel 1798 Ağustos) ve (1223 Zilkade 14 Kânunusâni 1809) de iki defa Sadriâzam olan Yusuf Ziya paşa, mizacgir, kalemi kuvvetli, içinden pazarlıklı, hissiyatını saklamağa muktedir, idareî maslahatçı, suya sabuna dokunmadan işleri idare eden kurnâz, tilki tabiatli bir şahsiyettir; Bonapart tarafından işgal edilen Mısırın istir-

dadına muvaffak olmasından dolayı kendisine (Gazi Yusuf paşa) denilmiştir. Her iki sadaretinde de tehlikeyi hissedince temaruz, vesair bahanelerle işten çekilmenin yolunu bulmuştur. Bundan dolayı bir müddet, Nizamıcedidin genişlemesine çalışan Üçüncü Selim ile beraber yürüdüktan sonra tehlikenin belirdiğini hissederek istifasını vermiştir. Keza ikinci sadaretinde de devam edegelen Rus harbindeki mağlubiyet üzerine çekilmenin yolunu bulmuştur. Üçüncü Selim zamanında kendisine tahakküm etmek isteyen ve eden İbrahim Nesim efendi ile padişahın sevdiği diğer devlet adamlarının şımarıklıklarını hazmetmiş, gerek içerden ve gerek dışardan kendisine düşman peyda etmemiği şiar ittihaz etmiştir. Vefatı 1234 H. 1818 M. tarihindedir.

27 — Küçük Hüseyin paşanın mührü: (şekil: 30)

(1216 H. 1801 M.) tarihli bir tahriratının sonunda orta derecede bir talik hatla hâkkedilmiş olan beyzî şekildeki mührünün istifi güzeldir. Bundan başka 1213 Muharrem tarihi bir Buyrulduşının üzerinde de dört santim büyüklüğünde resmî mührü vardır. Bu büyük mührün ortasında:

بقرۃ عین رسول الثقلین
عفو فرما الہی جرم حسین

ibaresi ve etrafında üst kısmında (وما توفیق الا باللہ) sağda (لاحول ولا قوة الا باللہ) sol tarafta (و افوض امری الى الله) ve solda ise (وما النصر الا من عند الله) ve bunların köşelerinde de (الباطن) (الظاهر) (الآخر) (الاول) Ayeti kerimeleri görülür. Küçük Hüseyin paşanın (عبدہ حسین) ibareli talik hatla hâkkedilmiş bir mührü daha görülmüştür.

Küçük Hüseyin paşa, üçüncü Selim devrinin Atabegi ve Hükümdarın pek mutemedi idi. Nizamı Cedidin en ziyade müsmir olduğu yer, bu zatın elindeki Tersane idi; Mühendishâne ve Tersane islâhatı bunun gayretiyle vücut bulmuştur. Üçüncü Selim'in cülûsunu müteakib Giritli Hüseyin paşadan sonra tayin edildiği Kaptanı Deryalığı vefatına kadar on iki sene muhafaza etmiştir. Selim'in velihtliği zamanında sarayda bulunan ve sonra Baş Çuhadarlıktan Kaptanlığa getirilen Küçük Hüseyin paşa, genç ve saltanat harîsi Şehzadenin harîçle muhaberesini temin etmiş ve Mısır'ın istirdadında da hizmeti görülmüştür. Vefatı (1218 H. 1803 M.) senesinde olup bunun ölümüyle teceddüt perver Padişah en çok güvendiği bir adamını kaybetmiştir. Filhakika vefatı Nizamı Cedidi aksatmıştır.

28 — Tepedelenli Ali paşanın mührü: (şekil: 31)

Tepedelenli Ali paşanın (1216 Muharrem 11 Mayıs 1801) tarihli bir tahriratının sonuna bastığı mührün yazısı talik olup tarihi Hicri 1104 yani Ali paşa'dan bir asır evveline aittir. Ali paşa sonradan ele geçirdiği bu mührü Zat mührü olarak kullanmıştır. Nısıfı kutru 1,5 santim olan mührün yazısı:

دارد امید از علی عسکر
سنه ۱۱۰۴

ibare ve tarihlidir. Ali paşanın bu mührle gönderdiği tahriratı, kendisinin hasmı olan Avlonya mutasarrıfı İbrahim paşa'ya ilâveten verilen Uhri Sancağı dolayısıyledir; Avlonya mutasarrıfına Uhri Sancağı verilince Ali paşa bundan kuşkulanarak asker toplamağa başlamış ve bunun üzerine kendisinden şikâyet edilmiş, ve hükûmette Ali paşa'ya nasihat yollu Ferman göndermiştir. İşte 1801 tarihli Ali paşa'nın kaimesi bu Fermana cevap olarak kaleme alınmıştır.

Aslen Kütahyalı olan Tepedelenli Ali paşa'nın babası, Veli Beydir. Veli Bey, Tepedelen Ayanlığında bulunduğundan dolayı oğlu o suretle şöhret bulmuştur. Ali paşa, Delvina mutasarrıfı Kurt paşa'nın himayesinde yetişerek onun tavsiyesiyle Mirimiran yani Beğlerbeği ve Yanya mutasarrıfı olmuştur. Bir aralık Yanya mutasarrıflığı üzerinde olarak Rumeli valiliğine tayin edilmiş ise de Rumeli Âyanının kendisine itimad edemiyerek söyleşmeleri üzerine bir gaile çıkarılmamak için valilikten uzaklaştırılmıştı. Fransızlarla münasebatı, siyasi bir hâdise çıkması ihtimalini kuvvetlendirmiştir. Ayan ve mütegalibeyi bertaraf ederek bütün memleketi merkezden idare etmek isteyen ikinci Mahmud zamanında (1237 Cemaziyelevvel = 1822 Şubat) maktulen vefat etmiştir. Katlinde meşhur Halet efendinin tesiri olmuştur.

29 — Mehmed Hakkı paşanın mührü: (şekil: 32)

Talik hatla hâkkedilmiş olan Hakkı paşa'nın mührü, ikinci defa Rumeli valisi bulunurken selefi Gürcü Osman paşa hakkında (1215 Zilhicce 9 = Nisan 1801) tarihile hükûmete gönderdiği tahriratının sonunda görülmüştür. Mührün yazısı:

ای نمایندہ ایدن مهر قرده شق
حال سرنده بوله مهر محمد حق

şeklinde manzumdur.

Muasırlarının bir kısmı tarafından (Koca Hakkı paşa) ve aleyhdarları tarafından da (Deli Hakkı paşa) diye meşhur olan bu zat, Selim

III ve Mamud II devirlerinin şayanı dikkat simalarındandır. Rumeli valisi iken Silivri Naibine yazdığı (Silivri Nâibi, şeriat haini, ilâmını gördüm, kahkaha ile güldüm.... ilah.) ibareli ve secili meşhur buyruldu bunudur. Kendisi bir taraftan Sokollu Mehmed paşa ahfadından olup bir tarafı da Tosya kazasındandır. Hamiyetli iyi görüşlü, aynı zamanda şedid bir zat idi. Hissiyatını ketme muktedir olamaması, tehevür ve asabiyeti, tuttuğu işlerde muvaffakiyetsizliğine sebep olmuştu. Koca Hakkı paşanın tercemei haline dair Türkiyat mecmuasının altıncı cildinde mufassal bir tetkikim çıkmıştır. Hakkı paşa (1226 H. 1811 M.) tarihinde Ağrıboz muhafızı iken vefat etmiştir.

30 — Ebûbekir Sami paşanın mührü: (şekil: 33)

1218 Safer 25 tarihinde (1803 Haziran) Bosna valisi bulunan Ebûbekir paşanın resmî mührünün şekli beyzi'ye yakın olup en geniş yerinde büyüklüğü 4 santimden iki milimetre fazla ve arzan ise 3,5 santimdir. Mührün yazısı sülüs kalemle:

وما توفيق الا بالله عليه توكلت واليه ائيب
عبدہ ابوبکر

Âyeti kerimesiyle ismini havidir.

Ebubekir Sami paşa, Ağrıbozlu Vezir İbrahim paşanın oğludur. Bu mührü ikinci defa Bosna valisi iken bir Timar vesikasının arkasına basmıştır. Sicilli Osmanî 1217 iptidasında (1802 Mayıs) Bekir paşanın Tırhalaya nakledildiğini yazıyor. Sicil, bu Ebubekir paşa ile Emîri-alem Ebubekir paşayı birbirine karıştırmış olmalıdır. Biz 1215 sonunda Ebubekir Sami paşanın, Hakkı paşanın yerine Bosna valisi olduğunu vesikalardan anlamaktayız. (1218 H. 1803 M.) tarihli bu vesika da Ebubekir paşanın valiliğinin devam ettiğini göstermektedir. Vefatı (1229 H. 1814) senesindedir.

31 — Hüsrev Mehmed paşanın mührü: (ş: 34 ve 35)

Hüsrev Mehmed paşa abaza olup küçük Hüseyin paşanın yetiştirmelerindedir. 1216 da [1801] vezir olmuştur. 1218 senesi sonunda Mısır valiliğinden sonra Girit'de Resmo muhafızlığına tayin edilmişti. Bu tayin dolayısıyla teşekkürü havi 1219 Cemaziyelevvel 11 (1804 Ağustos) tarihli tahriratının sonundaki zat mührünün yazısı:

عبدہ محمد خسرو

۲۱۵

ibareli olup talik hatla hâkkedilmiştir. Sicilli Osmanîde Resmo muha-

fızlığı gösterilmemiştir. Kendisinin resmi mührünün ortasında yine
 و افوض امرى الى الله || لاحول ولا قوة الا بالله || وما توفيقى الا بالله || وما النصر الا من عند الله
 و عبده محمد خـ

Âyeti kerimleri vardır.

Hüsrev paşa, en büyük hizmetini Serasker iken asakiri mansure teşkilâtındaki çalışmasıyla göstermiştir. 1255 H 1839 da Sadrıâzam olmuştur. Seraskerliğinde birçok askerî eserleri Türkçeye çevirtmiştir. Yetiştirdiği kölelerinden ikisi Sadrıâzam olmuştur.

Bunlardan başka diğer kölelerinin bir haylisi Müşir [Mareşal] ve daha küçük generallıklarda bulunmuşlardır. On iki sene bulunduğu Seraskerlikte nüfuz ve tahakkümünü hissettirmiştir. Mısır valisi iken kendisini oradan çıkarmış olan Kavalalı Mehmed Aliye karşı kinini unutmuyup her fırsatta Sultan Mahmud'u tahrir etmiştir. Vefatı (1271 H. 1855 Mart M.) senesindedir.

32 — İşkodralı İbrahim paşanın mührü: (ş: 36)

İşkodra mutasarrıfı olup bir aralık Rumeli valiliğine de tayin olunan İbrahim paşanın (1219 H. 1804 M.) tarihli bir tahriratının sonuna basılmış olan zat mührü talik hatla şu suretle hâkkedilmiştir:

مهيناتو موفق كم بلطف عظيم
 بحرمة وشرف نسل پاك ابراهيم

İbrahim paşa, Gazî Mehmed paşanın oğludur; babası ve büyük biraderi Kara Mahmud paşa ve kendisi İşkodra mutasarrıflığında bulunmuşlar ve orada nüfuzlarını tesis etmişlerdir. İbrahim paşa (1218 H. 1803 M.) de İşkodra mutasarrıflığı üzerinde kalmak üzere Rumeli valiliğine tayin edilmiş ve dağlı eşkiyasının tedibiyle Rumelinin asayişinin iadesi kendisine havale olunmuştur. İbrahim paşa, Rumeli'deki fesad ocağının devamında en kuvvetli âmil olan Gömülcine âyanı Tokadcıklı Süleymanı tepelemekle ortalığı sindirmiştir. İbrahim paşanın kudret ve tesiri diğer Rumeli ayanları üzerinde de korku hasil etmiş ve en kuvvetli âyan olan Trisenikli İsmail ağa kendisine iltica eden Tokadcıklıyı öldürerek başını İbrahim paşaya göndermeğe mecbur olmuştur. İbrahim paşa İşkodra mutasarrıfı iken (1227 H. 1812 M.) de orada vefat etmiştir.

33 — Alemdar Mustafa Paşanın mührü: (ş: 37)

Alemdar Mustafa paşa henüz kapucıbaşı rütbesinde iken kendisini yetiştiren ve 1221 Cemaziyelahirında (1806 Ağustos) çiftliğinde

öldürülen Triseniklizâde İsmail Ağanın muhallefatına dair hükûmete gönderdiği tarihsiz bir tahriratının sonunda:

بندہ مصطفیٰ

سرہواین اعیان روسجق حالا

Bende Mustafa; Serbevâbini Âyanı Ruscuk hâlâ

ibareli imzası ve altında da talik yazı ile hâkkedilmiş olarak (مصطفیٰ Mustafa) klişeli zat mührü vardır. Alemdar paşa, bundan başka görmüş olduğum diğer tahriratlarında da aynı zat mührünü kullanmıştır.

Âyanlıktan yetişerek Sadriâzamlığa çıkan Alemdar Mustafa Paşa, 3 üncü Selim'den sonra gelen nizâmı cedid kurbanlarındandır. Başlanılan yeni hamle ve hareketler zaman zaman sekteye uğramakla beraber genişlemekte devam etmiştir. Alemdarın (1223 Şevval 1808 İkinciteşrin) de ölümü ile beraber tekrar başgösteren reaksiyon dolayısıyla teceddüt faaliyeti, on sekiz sene kadar gerilemiştir. Alemdarın Sadareti dört aydan noksandır.

Alemdar Mustafa paşanın ihya etmek istediği Nizamıcedid hareketlerinden tarihlerde bahsedildiğinden burada tekrarlamak lüzumsuzdur. Alemdarın âyanlıktan sadaretine kadar geçen zamana ait elde ettiğim bazı vesikaları münasib zamanda mecmuamızda neşredeceğim; bu suretle Mustafa paşanın hayatı biraz daha aydınlatılmış olacaktır.

34 — Sâlih paşanın mührü: (38)

Safranbolulu Salih paşanın zat mührünün yazısı, güzel talik ile hâkkedilmiş olup beyzî şekildedir. Mührün iki geniş yerinde büyüklüğü bir santim sekiz milimetre ve arzı ise birbuçuk santimdir. Sâlih paşa, kapdanıderya iken 1221 Zilkade 26 (1807 İkincikânun) tarihiyle Çanakkale Boğazının takviyesine dair hükûmete gönderdiği bir kaimesinin sonuna bu, zat mührünü basmıştır. Mührün yazısı:

مہار عزت دارین بدست صالح باد

tarzındadır.

Salih paşa, Üçüncü Selim devrinde dört sene Sadriâzamlık etmiş olan Halil Hamid paşa damadı Safranbolulu İzzet paşanın yeğenidir. Dayısının himayesi ile yetişmiştir. (1221 H. 1806 M.) de vezirlikle kapdanıderya oldu ise de o sene sonunda azledildi. Mutasarrıflık ve valiliklerde bulunan Salih paşa (1240 Receb 1825 M) de Çıldır valisi iken vefat etmiştir.

35 — Çelebi Mustafa paşanın mührü: (ş:39)

Esbak Sadriâzam Çelebi Mustafa paşanın İsmail Seraskeri iken 1224 Cemaziyelevvel 29 (1809 Temmuz) tarihiyle gönderdiği bir tahri-

ratın sonundaki zat mührü Talik yazı ile hâkkedilmiştir bu mührün nisfi kutru birbuçuk santimdir; yazısı:

خاك باى فخر عالم مصطفي

۲۰۱

مصرع mısra ve tarihlidir.

Çelebi Mustafa paşa, yeniçeri ocağından yetişmiştir. İngiliz donanmasının İstanbul'a hücumunda güzel hizmet ettiğinden dolayı Anadolu valisi ve Akdeniz bogazı Seraskeri olmuş ve 1222 Rebiulevvelde (1807 Mayıs) Sadriâzam tayin edilmiştir. Alemdarın yaptığı darbe hükûmetle sadareten çekilmiş ve bir ay sonra İsmail taraflarına yani Rus cephesine Serasker olmuştur. (1226 H. 1181 M) de sürgün bulunduğu Aydın'da vefat etmiştir.

36 — Şakir Ahmed Paşanın mührü : (ş: 40)

Güzel talik ile hâkkedilmiş olan bu mühür, Şakir Ahmed paşanın 1226 Rebiulevvel 29 tarihli (1811 Nisan) bir tahriratının sonundadır. Şekli beyzîye yakın olan zat mührünün büyüklüğü iki, arzı ise birbuçuk santim kadardır. Yazısı:

على ما هدانا الله احمد شاكرأ

ibarelidir.

Şakir Ahmed paşa Trabzonludur. Darbhâne Emîni iken Rus muharebesi sebebiyle Sadriâzâmın cebhede bulunmasına mebnî 1225 Receb 11 (1810 Ağustos) da vezaretle Anadolu valisi ve sadaret kaymakamı olmuştur. Dürüst ve vakur bir vezir olduğundan işine hiç kimseyi müdahale ettirmemiştir; fakat kaymakamlığının uzaması, devlet işlerine burunlarını sokmak isteyen bendegânın işlerine gelmediğinden padişahın kendisinden memnun olduğu bu veziri ne yapıp yaparak azlettirmişlerdir. (1227 Ramazan 9: Eylül 1812).

Şakir Ahmed paşa bundan sonra valiliklerde bulunarak (1234 H. 1819 M.) de vefat etmiştir. İyi idaresiyle beraber ilmi de vardı ve aynı zamanda şâirdi.

37 — Mehmed Said Galib paşanın iki mührü : (şekil : 41 ve 42)

Mehmed Said Galib paşanın ikisi de talik hatla hâkkedilmiş olan biri Zat diğeri resmî iki mührünün de yazıları güzeldir. Zat mührü, Sadriâzam kethüdası iken kendi el yazısı ile Hafız Ali paşaya gönderdiği (1228 H. 1813 M.) tarihli mektubunun sonundadır. Eyalet mührü ise bir vesikadan kesilerek ayrıca muhafaza edilmiştir. Galib paşanın zat mührünün yazısı:

هرکه همام محمد شد سعيد غالبت

tarzında farisî bir mısra olup mührün geniş yerinde kıtası iki santim kadardır. Beyzî şekilde olan resmî mührünün yazısı, mührün ortasında

عبدہ السيد محمد سعيد غالب

۱۲۲۹

etrafında da sağda (وهاب وموفق الله) alt kısmında (نصر من الله) solda (وهاب وموفق الله) üst kenarında ise (و افوض امرى الى الله) Âyetleri ve bu yazıların köşelerinde de nesih hat ile (يا حنان) (يا منان) (يا سبحان) (يا ديان) esmâî ilâhiyeleri vardır. Âyetinin altında mührü hâkkeden (Rahmî) ismindeki hakkâkin adı görülmektedir.

Mehmed Said Galib paşa, on dokuzuncu asır başında yetişen ve Avrupa siyasî cereyanlarını öğrenerek murahhaslıklarda ve mükâleme meclislerinde zekâ ve ihatasiyle Devlet'in haricî işlerini iyi idare eden zamanına göre yegâne denecek kadar kıymetli bir diplomattır. Mustafa Reşid paşa siyasî mektebinin bânisi Galib paşadır; Kendisinden Devlet merkezinde daha çok istifade edileceği muhakkak iken meşhur Halet efendi tarafından istirkab olunarak vezaretle on sene Eyalet valilikleriyle mutasarrıflıklarda gezdirilmiş ve müteaddit defalar azl ve nefi edilmiştir.

1239 Saferinde (1823 Birinci teşrin) Mora meselesinin iyice alevlenmesi üzerine Sadriâzam tayin edildi. Mora işini Mısır Valisi Mehmed Ali paşanın başına sardı ve halletmeğe muvaffak oldu. Yeniçerileri ortadan kaldırmak isteyen Sultan Mahmudun fikrini anlayan Galib paşa, kendisi kaleminden yetişme olduğundan bu işte kifayetsizliğini arz ile sedarete Benderli Selim Mehmed paşayı tavsiye etti. Galib paş azlolarak Geliboluya sürgün edildi ve az sonra Selim paşa kendisini Erzurum valiliği ve Şark Seraskerliğine tayin ettirdi (1240 Muharrem 1824 Eylül). (1244 H. 1828 M.) de Rus muharebesindeki bazı mağlubiyet üzerine azledilen Galib paşa, ikamete memur olduğu Balıkesirde vefat etmiştir. Nizamıcedit taraftarlarından olup üçüncü Selimin tekrar saltanata geçmesi için çalışmış olan ve (Ruscuk yararı) denilen cemiyeti hafiye erkânından idi. Bu kıymetli devlet adamına dair hazırlamakta olduğum bir tetkik, Kurumumuz tarafından neşrolunacaktır.

38 — Mehmed Emin paşanın mührü; (şekil: 43)

Erzurum valisi ve Şark Seraskeri bulunmuş olan Mehmed Emin paşanın zat mührü 1226 tarihinde Timar tevcihine dair vermiş olduğu

tezkirenin baş tarafına basılmıştır. Âdi talik ile hâkkedilmiş olan mührün büyüklüğü bir santim ve sekiz milimetredir.

چونکہ رسول اسمہ اسمک قرین
قورقہ قیامتہ محمد امین

Çünkü Resul ismine ismin karîn
Korkma kıyamette Mehemmed Emin

Mehmed Emin paşa hiçbir işte tanınmamıştır. (1225 H. 1810 M.) de vezir ve Şark Seraskeri olmuştur. Vefatı (1230 H. 1815 M.)den sonradır.

39 — Seyyid Ali paşanın mührü: (şekil: 44)

Geniş yerinde 4 ve arzan 3,5 santimetre olan bu resmî mühür, Seyyid Ali paşaya ait olup ortasındaki yazı sülüs ve etrafındakiler taliktir. Mührün ortasında:

فاتق الله سيد على
في ٢٣

ve etrafında da üç kısım olarak:

الظلم للعباد — بش الزاد — ليوم الميعاد

hikemî ibaresi vardır.

Seyyit Ali paşa, Ispartalı olup meşhur Mustafa Reşid paşanın eniştesidir. (1235 Rebiulevvel 1820 İkincikânun) dan (1236 Cemaziyelâhır 1821 Mart) tarihine kadar on dört ay sadarete bulunmuştur. Hiçbir hizmetle tanınmamıştır. Vefatı (1242 C 1827 İkincikânun) dadır.

40 — Tunus valisi Ahmed paşanın mührü (ş: 45)

Ahmed paşa 1259 Şevval 12 (1843 İkinciteşrin) tarihiyle hükûmete gönderdiği bir tahriratının sonuna bu Eyalet mührünü basmıştır. Mührün ortasında:

عبدہ احمد باشا بك
١٢٥٣

Abdühû Ahmed Bâşâ Bek

etrafında:

يا عالم الحفايا يا رازق البرايا
من فضلك العطايا اغفر لي الخطايا

Manzum cümlei duaiyesi vardır.

Ahmed paşa, Tunus valisi Mustafa paşanın büyük oğlu olup

babasının vefatından sonra (1253 H. 1837 M.) de ferik rütbesi ile [26] Tunus valisi olmuş ve (1256 H. 1840 M.) da vezaret verilmiştir. Tunus valileri içinde ilk defa vezir olan budur. İmzasını *أحمد مشير والي محروسة* Ahmed Müşiri valii mahrûsei Tunus hâlâ) diye atmıştır. Vefatı (1270 Zilhicce 1854) de olup Tunuslu Hayreddin paşa diye meşhur olan Sadriâzam bunun köle ve yetiştirmelerindendi.

41 — Keçeci zade M. Fuad paşanın sadaret mührü (ş: 46) üç santimden iki milimetre noksan olan sadaret mührü 1278 de hâk-kedilmiştir yazısı:

محمد فؤاد وزير اعظم
١٢٧٨

şeklindedir. Bu mühür Ahmed Vefik paşanın nazırlığı zamanında Evkaftan gönderilen muameleli bir arızanın başındaki buyruddii Sâminin üzerindedir.

Keçeci zade Fuad paşa, meşhur İzzet Mollanın oğludur; Mustafa Reşid paşanın yetiştirdiği tanzimat devri ricalinden ve kıymetli Osmanlı diplomatlarından. Mahmud II nin açtığı tıbbiyeden yetişti; sonra Reşid paşanın tavsiyesile tabibliği terk ederek Bâbiâli terceme odasına girdi (1837). Muhtelif mühim siyasi hizmetlerde bulunan Fuat efendi, Sadaret Müsteşarı iken 1851 de Hariciye Nazırlığına tayin edilmiştir. Bundan sonra vezir ve müteaddit defalar hariciye nazırı olmuş, 1859 da Şam hâdisesini halletmek üzere Seraskerlik ve vâsi salâhiyyet ile o tarafa gitmiş ve daha orada iken 1278 H 1861 ikinciteşrinde Sadriâzam olmuştur. 1279 H 1863 ikincikânunda azledilen Fuad paşa ayın sene içidne ikinci defa Sadriâzam ve Serasker tayin edilmiştir. Buradan azlinden sonra son defa Hariciye Nazırlığına getirildi; kalp hastalığına mebnî istirahat ettiği Nis'de vefat etmiştir (1285 H 1869 M).

42 — Said paşanın Mührü [ş: 47]

1320 Muharrem 15 tarihli [1902 Nisan] olup Dahiliye Nezaretine yazılan bir Buyruddii Sâmi'nin sağ kenarındaki mührün yazısı:

وزير اعظم محمد سميد
Veziriâzam Mehmed Said

ibareli olup sülüs olarak hâk-kedilmiştir.

[26] O tarihlerde Asâkiri Mansûre teşkilâtı dolayısıyla vezirden bir derece dün olarak Feriklik ve vezir mukabili olarak da Müşirlik ihdas edilmişti o zamana göre Ferik ve Müşirler askerî teşkilâta memur edilmiş vali ve mutasarrıflar demekti.

Osmanlı vezirleri içinde, en çok Sadrîâzam olan Sait paşadır. Seba zâde Namık efendinin oğlu olup 1838 de Erzurumda doğmuş ve ilk tahsilden sonra Medreseye devam etmiştir; Erzurumda bazı ufak memuriyetleri müteâkib İstanbula gelmiş Takvimi Vekayi müdürlüğünde ve Ticaret Nezareti müsteşarlığında ve Abdülhamit II nin cülusunda Mabeyn Kâtibliğinde bulunmuştur. 1876 da nazırlığa geçti ve bir sene sonra vezir oldu. İlk defa 1879 da Başvekil unvanıyla hükûmet reisi olmuştur. Dokuzuncu ve son sadareti 1911 dedir. 1908 inkilâbından sonra Âyan reisliğinde bulunmuştur, vefatı 1913 dedir. İşin icabına göre dümen kullanan bir kaptan gibi hükûmet vaziyetini idare etmiştir. İş başına geldiği zaman naz ve istiğna gösterir, işleri kestirmeyip uzatır, Sadarettten ayrılınca hırsı artardı. Çok söylemiş ve yazmış fakat pek az iş görmüştür. Abdülhamide ve İttihadü Terakkiye karşı hareketi karakterini gösterir; çok hasis ve pinti denecek derecede cimri idi. Sadareti zamanında Kurban Bayramında konağında nöbetçi kalan Bâbüâli kâtiblerine öğle yemeğinde kurban eti yerine yoğurtlu ıspanak verecek kadar imsaki vardı.

43 — Avlonyalı Ferid paşanın sadaret mührü: (şekil: 48)

Bu da bundan evvel söylediğimiz sadaret mührlerinden olup (وزیراعظم فرید) *Veziriâzam Ferid*) ibarelidir. Yazısı süslü hatla hâkkedilmiş olup nısfı kutru 2,0 santimdir.

Ferid paşa 1852 de Avlonyada doğmuştur; Evladı fatihandan eski bir türk ailesine mensuptur. Babası Mustafa Hıfzı paşadır. Tanzimat dairesi azasından iken 1898 de Konya valisi ve sonra vezir 1902 de Başkâtib Tahsin paşanın delâletiyle Sadrîâzam tayin edilmiştir, 1908 inkilâbında sadarettten çekilmiş, Ayan azası ve az sonra İzmir valisi olmuştur. Ferit paşa 1909 da Tefik ve Hüseyin Hilmi paşaların kabinelerinde ve 1912 de ise A. Muhtar paşa kabinesinde dahiliye nazırlığı yapmıştır. 1914 de Sanremo da vefat etmiştir. Zeki ve haris olup nimetşinas değildi; zamanına göre hâmi değiştirmiş ve eskilerine yan bakmıştır. Dahiliye Nazırı Memduh paşa kendisinin valiliğine sebep olduğu halde Sadrîâzam olunca sakalını boyamasından dolayı Memduh paşayı maiyetinin yanında çekirtmiş; kendisinin sadaretine sebep olan Tahsin paşadan yüz çevirip daha nüfuzlu olan Arab İzzet paşaya istinad etmiştir. Konya valiliğinde iyi nam bırakmış ve Devlet işlerinde lekelenmemiştir.

44 — Kâmil paşanın sadaret mührü: (ş: 49)

Kâmil paşanın da bu sadaret mührü zat mühründen ayrı olarak (بيورلدی سامی) *Buyruldii Sâmî*) denilen ve divanı hatla re'sen veya

havale suretiyle yazılan buyruhduların sağ tarafının başına basılırdı. Kâmil paşanın:

وزير اعظم محمد كامل

Veziriâzam Mehmed Kâmil

klişeli sadaret mührünün nısıfkutru 2,0 santim olup yazısı sülüstür.

Son Osmanlı Sadrıâzamlarının dürüst ve seciyelilerinden ve aynı zamanda inatçılarından olan Kâmil paşa 1832 de Kıbrısta doğmuştur; babası yüzbaşı Anamorlu Salih efendidir. İlk tahsilini Lefkoşa'da yapmış, sonra Mısırdaki Askerî LisanMektebinde okumuş ve zâbit çımıştır (1848). Mürebbisi bulunduğu Abbas paşa zâde Sultan Mecidin damadı İlhamî paşa ile İstanbul'a geldi; paşanın ölümünden sonra Mısır'a dönmiyerek Devlet hizmetine girdi kaymakamlık, mutasarrıflık ve valiliklerde bulunarak 1294 Muharrem 17 (1877 İkincikânun) de vezir olmuş nâzırlık etmiş ve 1302 Zilhicce 15 (1885 Eylül) de Said paşanın dördüncü sadaretinde anın yerine Sadrıâzam tayin edilmiştir. Bu birinci sadareti altı seneden fazla sürmüş olup 1309 Muharrem 29 (1891 Ağustos) infisal edip Cevad paşa kendisine halef olmuştur. 1313 Rebiulevvel 13 (1895 Eylül) deki Sadrıâzamlığı iki ay kadar devam ederek buradan infisali üzerine Haleb Valiliğine tayin edildi ise de kabul etmedi; daha sonra İzmir valisi oldu. Mesrutiyetin ilânını müteakib üçüncü defa sadrıâzam tayin edildi (1908). Son sadareti 1912 senesinde olup 1913 de vefat etmiştir. Bir kaç lisana vakıf kurnaz, içinden pazarlıklı hissiyatını ketme muktedir, memuriyet hayatında lekelenmemiş bir vezirdi. Çok dinler, az söyler, kararından şaşmazdı, cömert ve kapısı açıktı; kendisinin sadareti zamanında konağında nöbetçi olan kâtiplerden duyduğuma göre selâmlık dairesindeki kâtib ve misafirlere en nefis yemekler verilirmiş.

45 — Tefvik paşanın zat mührü: (şekil: 50)

Osmanlı Devletinin son Sadrıâzama Tefvik paşanın Hariciye Nazırı iken kullandığı beyzimsi zat mührü geniş yerinde bir santim sekiz milimetre olup 322 Zilhicce 24 (1905 Şubat) tarihli meclisi mahsus arızasında görülmüştür. Güzel talik hatla 1303 senesinde (1885) hâkkedilmiş olan mühür babasının ismi ile beraber:

احمد توفيق بن اسماعيل حقي

۳۰۳

Ahmed Tefvik ibni İsmail Hakkı

303

ibare ve tarihli olup hâkkâkın veya hattatın adı da (Sami) dir.

Tevfik paşa, Osmanlı Devletinin son Sadrîâzamıdır. Kendisi aslen Kırım han zâdelerinden olup (1261 H. 1845 M.) de İstanbulda doğdu. Babası Ferik İsmail Hakkı paşadır. Tevfik paşa Mektebi Harbiyeden süvari mülâzımı olarak çıkmıştır. Sonra askerlikten çekilerek Babîâli terceme odasına girmiş ve oradan yetişmiştir.

Tevfik paşa, Roma, Viyana sefaret kâtibliklerinde, maslahatgüzarlıkta ve Petersburg (Leningrad) sefaret müsteşarlığında ve Hicri 1301 de (1884 M.) Atina ve sonra Berlin sefaretlerinde bulunmuş (1890 M. 1307 H.) de vezaret verilmiş ve 1895 tarihinde Hariciye Nazırı olarak 1909 senesine kadar uzun müddet burada kalmıştır. Tevfik paşa, Meşrutiyet devrinde bu idareye karşı vurulan bir darbe üzerine (1327-1909 rumî 31 Mart vakası) Hüseyin Hilmi paşa kabinesinin çekilmesi neticesinde Sadrîâzam olmuştur. Tevfik paşanın bu birinci sadaretinde Vb-dülhamid hal'olunmuş ve son sadaretinde de Osmanlı Devleti kalkmıştır. Tevfik paşa, Birinci sadaretinden sonra Umumî Harbe kadar Londrada sefirlik etmiştir. Umumî Harbi müteakib İstanbulda mütareke devrindeki ecnebi işgali esnasında birkaç defa daha Sadrîâzam tayin edilmişti. Millî Mücadele esnasında İstanbul hükûmetinin Sadrîâzamı bulunurken, Londraya davet edilen heyeti murahhasanın reisi olmuş ve aynı zamanda yine oraya davet edilen Millî Hükûmet heyeti murahhasası ile müzakere salonunda buldukları sırada meşru hükûmetin Anadolu hükûmeti olduğunu söyleyerek söz hakkının onlara aidiyetini beyan etmek istemişti. Namuslu ve seciyeli olan bu ihtiyar vezir 1936 senesinde doksan yaşını müteceviz olarak vefat etmiştir.

44 — Mehmed Memduh paşanın mührü: (ş: 51)

Mutlakiyet devrinde Osmanlı Hükûmetinin Dahiliye Nazırı bulunan Memduh paşa, müteaddit zat mühürlerinden aşağıda yazılı olan mührünü heyeti vükelâda müzakere edilen işlere dair verilen kararların ve arıza ve mazbataların altına basardı. Talik hatla hakkedilip birbuçuk santim nisfı kutrunda olan mührün yazısı eski tarzda olup şöyledir:

شده همنام محمد مدوح

Şüde hemnâm - 1 Muhammed Memduh

Hususî kâtibi bulunmuş olan muhterem Bay Ziya Arıca mührün yazısını istif tarzı gibi (شده همنام محمد مدوح) Hemnam şüde Mehmed Memduh) okuyorlarsa da ben manzum olarak yukarıki tarzda okumağı tercih ettim.

Mehmed Memduh paşa, Mısır kapı kethüdalığında ve nezaret müsteşarlıklarında bulunarak sonra vezir olan Mustafa Mazlum paşanın oğludur. 1839 da doğdu; Babîâliden yetişmiştir. Nazaret ve sadaret

mektubculuklarında, Şûrayı Devlet âzalığında Konya ve Sivas valiliklerinde bulunduktan sonra Ankara valisi iken 312 Muharrem 25 tarihinde (1894 Temmuz) vezir olup az zaman sonra da Dahiliye Nazırlığı ile İstanbul'a gelmiş (1326 H. 1908 M.) de Meşrutiyetin ilânına kadar on üç sene burada kalmıştır. Yaşı sekseni geçkin olarak (1342 H. 1923 M.) de Kireç burnundaki yalısında vefat eden Memduh paşa, kendilerine ait olan Çarşamba'da İsmetefendi dergâhına defnedildi. Şair, kuvvetli kalem sahibi, müteaddit eserleri olan Osmanlı vezirlerindendi. Eserlerinin çoğu matbudur.

..

Yeniçeri ağalarından bazılarının mühürleri:

Osmanlılarda Yeniçeri ağalarının tayinleri ve merasimle Ağakapısına nakilleri ile eski ağanın oradan alınarak yeni ikametgâhına götürülmesi ocağa mahsus kaide üzere yapılırdı. Ocağa yeni ağa olan zat, derhal kendi ismi ile beraber (... آغا یکیجریان درگاه علی...) Ağai Yeniçeriyânı dergâhı Âli...) klişeli bir mühür kazdırırdı. Ağalar bu mührü, esâme yani Yeniçerilerin maaş kâğıtları ile مهور memhur denilen acemi ocağı efradının yeniçeri ocağına kayıtları için ve bundan başka İstanbul haricindeki kalelerde bulunan Yeniçerilere müteallik işler hakkında gönderdikleri mektublara basarlardı. Hükûmete yapılan maruzatta Yeniçeriağası katiyen mühür kullanmaz yalnız arızasının altına imza ve mühür yerine (م M) harfini koymakla iktifa ederdi.

Benim gördüğüm Yeniçeri ağalarının mühürleri bir tanesi müstesna olmak üzere hepsi mührü hümayun gibi beyzî şekildedir. Bu mühürlerin kıtaları evveleri daha küçük yani beyzînin iki uçlarından bir santim sekiz milimetre iken sonraları tedricen büyüye büyüye 5,5 santime kadar çıkmıştır. Bundan başka Yeniçeri ağaları bu beyzî mühürlerinin evvelce tamamını basarlarken sonradan bunun yarısının basılması usûl olmuştur; Bunun için mühür basılacak kâğıt kıvrıldıktan sonra basılan mührün yarısı kâğıda çıkardı. Bu yarım mühür basma usûlü, Sadriâzamdaki mührü hümayuna benzememek için olmalıdır.

45 — Yeniçeriağası Veli ağanın mührü: (şekil: 52)

Gördüğüm en eski Yeniçeriağası mührü, 1005 Safer 18 (1596 Birinciteşrin) tarihli olup Veli ağaya aittir. Beyzî mührün genişliği 2,5 santimdir. Mührün yazısı talik hatla dört kısma ayrılmıştır. Üst kısımda (آسى چو بر نيم آكهى) mührün sağında (ياعالمًا بحالى عليك التكالى) ve solunda (آغا یکیجریان درگاه علی ولى) alt kısmında da (چونیت بخیرست خیرم دهى)

yazıları vardır. (Şekil 52) de görülen bu mühür, cemaatten 82 inci Orta mütekitlerinden Hamza ibni Mustafaya ait tekaüt pusulasındadır.

Bu Esame'ler taklit edilmemek için Maliye yazısı olan siyakat yazısı ile yazılırdı.

Esameyi mühürleyen Veli ağa, sonradan Beglerbeğlikle iki Tuglu paşa olan Veli paşadır; hususî kütüphanemizdeki ağalar listesinde buna (Sarı Veli ağa) denilmektedir. Sicilli Osmanî bunun ağalığını (1003 H. 1594 M.) den (1004 Safer 1595 Birinciteşrin) senesine kadar gösteriyorsa da elimizdeki vesika Veli ağanın 1005 Saferinin on sekizinde ağa bulunduğunu ve bundan sonraki vesika da aynı ayın sonlarına doğru ağalıktan ayrıldığını bildirmektedir. Veli paşa Rumeli Beglerbeği iken (1007 Ramazan 1599 Nisan) senesinde vefat etmiştir.

46 — Yeniçeri ağası Sarıkcı Mustafa Ağanın mührü: (şekil: 53)

Bu mühür diğerleri gibi beyzî olmayıp yuvarlaktır. 1005 senesi Safer ayının evahirinde yani bu ayın yirmisi ile otuzu arasında cemaat veya yaya ortalarında 68 inci cemaatten birine ait Esame'nin altına basılmıştır. Mührün nısfı kutru 1 santim 8 milimetre olup ortasında Yeniçeri ağasının:

بندۀ خدا مصطنی

adı ve etrafında ise:

ای بارخدا بحق هستی شش چیزا مدد فرستی
علم و عمل و فراح دستى ایمان و امان و تندرستی

meşhur Kıtası vardır.

Bu Yeniçeri ağası Mustafa ağa, sonradan vezir olup İstanbulda Hamzavilik ile ittiham olunarak katledilen Sarıkcı Mustafa paşadır. Mustafa paşa, saraydan yetişmiş ve silahtar iken Yeniçeri ağalığı ile saraydan çıkmıştır. Beglerbeğlik etmiş, sadâret kaymakamı iken 1011 Şaban 21 (1603 Mart) da yazdığımız gibi maktulen vefat eylemiştir.

47 — Yeniçeri ağası Tırnakçı Hasan ağanın mührü: (ş: 54)

1005 senesi Zilkade ayı ortalarında (1597 Hariran) mühürlenmiş olan Esame'nin altında iki buçuk santim uzunluğundaki mührün üst kısmının yazısı çıkmamış olup talik hatla hâkkedilmiş olan diğer kısımların yazıları şöyledir:

یارب بحق لوح و قلم بر دل حسن
جز نقش مهر مهر نبی نقطه مزین

En alt kısmında da isim olmayarak:

آغا یکیجریان درگاه عالی

yazısı vardır. Hasan ağanın adı yukarıki Farisi beytin birinci mısrasında geçmektedir.

Tırnakçı Hasan ağa saraydan yetişmiş ve Sarıkcı Mustafa Ağadan sonra Yeniçeri ağalığına tayin edilmiştir. Sicilli osmanî (1005 H. 1597 M.) senesinin sonlarında ağalıktan ayrıldığını yazıyorsa da kütübhanemizdeki Agalar cetvelinde (1009 H 1600 M) tarihine kadar ağılıkta bulunduğu görülüyor. Hasan ağa Kubbe vezirliği ve Bağdad valiliği yapmış ve (1011 H. 1602 M.) de bu da maktulen vefat etmiştir.

48 — Yeniçeri ağası Karaçavuş Mustafa ağanın mührü: (ş: 55)

Yazı itibariyle üç kısma ayrılmış olan beyzî mührün uzunluğu dört santimdir, yazısı talik olan bu mühür (1059 Zilhicce 1649 Birincikânun) tarihli bir Esameye basılmıştır. Mührün yazısı iki kısımda:

بار خدا پا زره داوری
طاقبت بنده بخیر آوری

Mesnevisi ve alt parçada ise:

مصطفی آغا یکیجریان درگاه عالی

Mustafa, Ağai yeniçeriyân dergâhı âli

ibarelidir.

Tarihte bu Mustafa ağaya Karaçavuş derler. Sultan İbrahim'in خلع hal ve katli ve oğlu Mehmedin hükümdarlığında ocakta Başçavuş olup epi rol oynamış ve Yeniçeriağası Karamurad ağa Veziriâzam olunca buna da yeniçeri ağalığı verilmişti. Kösem Valide Sultan ocak ağasına ve oçoğa istinad etmiş, bunlar da büyük valide sultana güvenerek istedikleri gibi hükûmeti idareye kalkmışlardı. Küçük Hükümdar Dördüncü Mehmed'i indirerek anın yerine kardeşi Süleymanı Hükümdar yapmak istiyen Kösem Valide, Ocak ağalarıyla ittifak etmiş ise de Dördüncü Mehmed taraftarları daha evvel davranarak Kösem Valideyi öldürüp işi bastırılmışlar ve Yeniçeriağası Karaçavuş Mustafa başta olarak ağaların her birini bir rütbe ile İstanbul'dan uzaklaştırıp öldürmüşlerdi. Karaçavuş'a Temeşvar Beğlerbeğliği verilmiş ve yolda giderken katledilmiştir. (1061 Ramazan 1651 Ağustos).

49 — Yeniçeriağası İbrahim Ağanın mührü: (56)

(1076 Zilkade 1666 Mayıs) tarihli bir Esame'de Yeniçeri ağalarından İbrahim Ağanın 2,5 santim uzunluğundaki beyzî mührü görülmektedir. Mührün yazısı ve tertibi aynen bundan evvelki mühür gibi olup alt kısımdaki isim yerinde

ابراهيم، آغا، يکچريان درگاه عالی

İbrahim Ağai Yeniçeriyani dergâhı Âlî

tarzındaki umumî tertib ve yukarıda da (ş 55) deki gibi Farsî beyit vardır.

Uzun İbrahim Ağa, tarihçe tanınmış bir şimadır. Vezirlikle valiliklerde bulunmuş (1093 H. 1682 M.) de Budin valisi iken Avusturya üzerine sefer açan Veziriâzam ve Serdârîkrem Merzifûnî Kara Mustafa paşayı ikaz etmek isteyen ve Viyana bozgunluğu üzerine katledilen İbrahim paşa budur. Vefatı (1094 Zilhicce 1633 İkinciteşrin) dedir.

Daha sonra (1097 H. 1686 M.) de ağalık eden Hasan (Ş. 57) ve (1099 Muharrem 1687 İkinciteşrin) de ağa bulunan Mustafa (Ş.58) ve (1100 Ramazan 1689 Haziran) da evvelâ ağa ve sonra vezirlikle ağa paşa olan Mahmud ağadan sonra elimizdeki bazı vesikalara göre mühürlerin yazıları artık talik olmayıp sülüsüdür. Yeniçeri ağası Mahmud ağa mührüne (عبدہ محمد و آغا، يکچريان درگاه عالی) diye (Ş.59) birde (عبدہ Abdühû) kelimesi ilâve işlemiştir. Daha sonraki mühürlerde artık teamül olarak (عبدہ) tabiri görülüyor. Mesela (1136 H. 1723 M.) de Yeniçeri ağası olan Hasan Ağanın (1138 Zilkade 1726 Mayıs) tarihli bir Esamedeki mühründe sülüs yazı ile: (Ş. 60)

عبدہ حسن آغا، يکچريان درگاه عالی

۱۰۳۶

Abdühû Hasan ağai yeniçeriyani dergâhı âlî

1036

ve (1145 H. 1732 M.) de Yeniçeri ağası tayin edilen Mustafa Ağanın (1146 Şevval 1734 Mart) tarihli mührünü havi bir Esame kâğıdında da (Ş. 61) yine sülüs yazı ile:

عبدہ مصطفی آغا، يکچريان درگاه عالی

۱۱۴۵

ibareleri vardır; bunlardan (şekil 55,57,58 ve 59) daki mühürlerin büyüklüğü dörder ve şekil 60 deki Hasan ağanın mührü beş ve şekil 61 deki Mustafa ağanın mührü ise iki uçlarından 5,5 santim büyüklüğündedir.

**

Memleketeyn (Eflak ve Buğdan) Voyvodalarından üçünün mührü:

50 — Buğdan Voyvadası Kostantin'in zat mührü: (şekil: 62)

Kostantin'in 1194 Şevval 5 (1780 Birinciteşrin) tarihi ile Babıâliye gönderdiği arizasındaki mührün geniş yerinde ölçüsü 1,5 santim ve

arzu da andan iki buçuk milimetre noksan olup yazısı taliktir. Mühür bir beyit olarak tertib edilmiştir:

نابتم پای خلوصیله همین
خیر اوله عاقبت قسطنطین

Sâbitim pâyı hulûsile hemîn
Hayr ola âkıbeti Kostantin

Fenerli Rumlardan ve Divânı Hümayun tercemanlarından olan bu (Kostantin) e İskerlet Zâde kör Kostantin derler. 1 Şevval 1191 de (1777 İkinciteşrin) Ligor beyin yerine Buğdan Voyvodası olmuştur. Bundan evvel de Eflak ve Buğdan Voyvodahkları yapmış ve Türk muhibbi olarak tanınmıştır.

51 — Eflak Voyvodası Mihalın mührü: (şekil: 63)

Mihal'ın 1200 Muharrem (12 İkinciteşrin 1785) tarihli arızasının sonundaki talik zat mührü bir santim nısfı kutruna olup talik hatla hâkkedilmiştir. Yazısı:

رب سهل امور میخال

dir. Mihal Voyvoda Divânı Hümayun tercemanlarındandı. 1197 Şabanda (1783 Temmuz) Karaca Nikolanın yerine Eflak Voyvodası olmuş ve 1200 Cemaziyelâhır 7 de ayrılarak yerine terceman Mavroryani Nikola, voyvodalığa getirilmiştir. Mihal bundan sonra yani 1205 Zilhicce 15 (1791 Ağustos) senesinde ikinci defa Eflak Voyvodalığına tayin edilmiştir. Mihal, daha sonra gerek Buğdan ve gerek Eflak'da müteaddit defalar Voyvodalık yapmıştır. Divandan, Voyvoda intihabı için Sadrı-âzam tarafından Reisülküttab'ın mutaleasiyle birinci Abdülhamide takdim edilen namzed listesiyle bunun isminin üzerine:

« İptidai Sefer senesi kaza resîde olan [yâni öldürülen] Divânı Hümayun tercemânı Nikolakinin karındaşıdır, ve otuz seneye karibtir Eflak ve Buğdan'da Kapı kethüdalıklarında ve elan tercemanlıkta müstahdem olmagla derece ve istidadı tarife hacet değildir, efendilerimizin malûmudur. » denilmiştir.

52 — Voyvoda Aleksandır'ın mührü: (şekil: 64)

Talik hatla hâkkedilmiş olan zat mührünün nısfı kutru bir buçuk santimdir. Aleksandırın, (1208 Safer 1 Eylül 1793) tarihi ile hükûmete gönderdiği arızanın sonunda bulunan mührün yazısı:

علکساندر اوله دائم آمان حقده آسوده

Aleksandır olâ dâim amânı hakda âsûde

۱۲۰۲

tarzında ve bir mısra halindedir.

Aleksandır Voyvoda, Divânı Hümayun tercemanlarından iken evvelâ Buğdan ve daha sonra Eflak Voyvodahğına tayin edilmiştir. K r Kostantinin k c k oğludur. (1207 Cemaziyelevvel 3) yani 1792 Birincikânun da Buğdan Voyvodasi iken Eflak Voyvodahğına nakledilmiştir. 1211 Safer 15 (1796 Ağustos) tarihinde buradan ayrılarak yerine İpsalanti zâde Aleksandır gelmiştir. Kostantin zâde Aleksandırı daha soraları 1213 Ramazan (1799 şubat) da Eflak ve 1217 Cemaziyelâhır 4 de (1802 Birinciteşrin) Buğdan Voyvodahklarında görmekteyiz.

*
* *

53 — Fransa Sefarethanesinin resmî mührü: (ř: 65)

(1236 H. 1820 M.) senesinde Fransa maslahatg z rı Vikont de Viela [Viella] nın Karadenize çıkacak olan  c gemi için (İzni sefine) denilen müsaadeyi almak üzere Babi liye takdim ettiği takririnin sonundaki mührün yazısı

سفارت پادشاه فرانسه در آستانه

Sef reti P diř hı Fransa der Asit ne

ibaresiyle hâkkedilmiş olup mührün ortasında bir  elenk ve onun üzerinde de tac resmi vardır.

54 — İngilterenin Türkiye Elçisi Robert Liston'un mührü: (ř: 66)

(1208 H. 1793 M.) de İngilterenin Türkiye sefirliğinde bulunmuş olan (Robert Liston) un Babi liye takdim ettiği tahriratlarında kulandığı zat mührü talik hatla hâkkedilmiş olup ortasında:

روبرت لیستون

١٢٠٨

Robert Liston

1208

adı ve etrafında da İngilizlerin ağır, ve fakat m temad  faaliyetlerine terceman olan:

قطره قطره آب جوید عاقبت دریا شود

Farisi mısraı vardır.

Robert Liston; mührünün tarihine göre 1208 senesinde işe başlamış ise de tercemei haline dair Ansiklopedilerde bir kayda tesadüf edemedim.

55 — Hâlet Efendinin mührü: (ř: 67)

Mehmed Said Hâlet Efendinin bu mührü 23 şevval 1234 (1819

Ağustos) tarihiyle Mora valisi tayin olunan Hurşid Ahmed paşaya kendi el yazısı ile göndermiş olduğu mektubunun sonundadır. Mührün nısfı kutru bir buçuk santimdir. Talik hatla hâkkedilmiş olan mührün yazısı :

حالت عشق محمد بدلم داد سعيد
۲۰۷

mısraıdır. Topkapı Sarayı Arşiv klavuzunun ikinci fasikülünde diger bir mektubunun sonunda da görülen bu mühür (بدلم داد عشق محمد سعيد حالت) şeklinde tertibsiz okunmuştur.

Hâlet Efendi Kırımlı Hüseyin Efendi isminde bir Kadı'nın oğludur. Ulemadan Ebu İshak Zadelerin himayesinde yetişmiştir. Devlet hizmetine girip merkezde rikâb reisliği ve rikâb kethüdalığı ve Nişancılık gibi mühim hizmetlerde bulunmuştur. Bir aralık baş muhasebe payesi ile Paris sefiri de olmuştur. Çelebi Mustafa paşanın Sadaretiinde anın adamları arasında bulunmakta idi, hattâ Sadrıâzam, Rusya harbi münasebetiyle cebbhede iken Hâlet efendinin kendisine sorulmadan birdenbire rikâb Reisülküttablığından azl ve sürgün edilmesinden dolayı Şeyhülişlâm Topal Ataullah Efendiye acı bir mektub göndermişti. Hâlet Efendi, Mahmut II. nin, bazı mahrem işler hakkında mutaleasını aldığı, Şehremini İbrahim Refet Efendinin tavsiyesiyle Sultan Mahmuda çatmış ve İbrahim Efendinin vefatından sonra mahrem işlerde anın yerine kaim olmuştur. Bundan sonra yapılan bütün azil ve nasb işlerinde ve meşveret ve müzakerelerde tam manasıyle söz sahibi olarak kendisine muhalefet edilmez olmuştu. Göze batacak kıymetli devlet adamlarını istirkab ederdi. Canib Efendi denilen Salih Besim Efendi ile Hüsnü Bey ve Galib Efendi, Hekimbaşı Behçet Efendi vesaire gibi pek değerli devlet adamları hep bunun sillesini yemişlerdi. Yeniçeri ocağını ele almıştı. dama taşı gibi değişen Sadrıâzamlar, bunn sözü ile azl ve tayin edilirdi; Sadrıâzam Benderli Ali paşa bu yüzden katledilmişti. Zamanına göre malûmat sahibi, kalemi kuvvetli ve fâzıl bir zat idise de aynı zamanda gaddar, hasûd ve haşindi. (1238 H. 1822 M.) de sürgün edildiği Konyada îdam olunmuştur. Konyaya vardığı zaman orada kendisine fenalık yaptığı ve sonra da nef'ettirdiği Galib paşayı görüp anın müzaheretini talep ile dehalet etmişse de Galib paşa (Efendi evvel gerek idi) sözü ile mukabele eylemiştir.

**

Yukarıdan beri gösterdiğimiz bu mühürlerden başka mündericatlari itibariyle ekserisini muhterem Bay Haşim Durgunun mühür cetvelinden

intihab ettiğim bazı mühürlerin yalnız ibarelerini aşağıda gösterdim. Bu mühürleri üç kısma ayırdım. Bunların bir kısmı tarihli, bir kısmı tarihsiz olup üçüncü kısmı ise isimlidir. İptida tarihleri olan mühürleri seneleri sırasıyla gösteriyorum:

Tarihli mühürler:

Valilerden Süleyman paşanın (944 H. 1537 M.) tarihli mührü.

دانی که درنکین سلیمان چه نقش بود
دل در جهان میندکه این نیز بگذرد

Defter Emîni Behram Çelebinin (950 H. 1552 M.) tarihli mührü:

خدا یا رحم کن بر حال بهرام
که بی مارت ندارد دردل آرام

Yemen Fatihî Sinan paşaya ait (989 H. 1581 M.) tarihli mühür:

شد این مهر عزت بنام سنان
خدا یاورش باد در دوجهان

Tunus Beğlerbeği olan İstanköylü Ahmed paşanın (998 H. 1589 M.) tarihli mührü:

ای صاحب تاج و تخت و مراج
احمد بشفاعت تو محتاج

1112 H. 1700 M. tarihli Defter Emîni Mehmed Efendinin mührü:

یا هادی البید الی السداد
تبت محمداً علی الرشاد

(1126 H. 1714 M.) tarihli Alay beği Ahmed isminde birinin mührü:

آلمی از تو خواهد لطف سرمد
سی مفر کونین احمد

Kaptânıderya kaymak Mustafa paşanın (1142 H. 1729 M.) tarihli mührü:

علی الله فی کل آلاء توکلی
و بالمصطفی الهادی الشفیع توسلی

Vak'anüvis Subhî Mehmed efendinin (1156 H. 1743 M.) tarihli mührü:

هر شامی قدر وعید اوله صبحی محمدک

Her şâmı kadrü id ola Subhî Mehemedin

(1157 H. 1744 M.) tarihli Vali Yusuf paşanın mührü:

ایله لطفیه یوسف بندسن مولا عزیز

Eyleye lutfile Yûsuf bendesin Mevlâ aziz

Vali Ali paşanın (1171 H. 1757 M.) tarihli mührü:

محمد شهر علم اولدی علی باب
Muhammed şehri ilm oldu Ali Bâb

Hadisi Peygamberinin pek güzel bir tercemesi olan bu مصرع mısra' aynı zamanda (1253 H. 1837 M.) de kurenâdan Ali Beyin mühründe de vardır.

Valilerden Mehmed paşanın (1190 H. 1776 M.) tarihli mührünün yazısı:

خاك قدم سيد كوین محمد

(1194 H. 1780 M.) tarihli Kadı Süleyman efendinin mührü:

سليمان بخواهد بقلب سليم
رضای جناب خدای کریم

Mevlâna ahfadından Ebubekir Çelebinin (1195 H. 1781 M.) tarihli mührü:

راجی الطاف حق جو یای سر ممنوی
شیخ ابوبکر بن سید عارف بن مولوی

Vali Abdullah paşanın (1204 H. 1789 M.) tarihli mührünün ibaresi:

تشنه فیض الله عبدالله

Bostancıbaşı İbrahim ağanın mührünün tarihi (1207 H. 1792 M.) dir.

ناری کلزار ایدن خدای کریم
ایله مش اسم و رسم ابراهیم

Bağdat valisi Süleyman paşanın (1215 H. 1800 M.) tarihli mührü:

بحق آیت اسرار قرآن
الهی عفو کن جرم سلیمان

Alay Begilerinden Ebûbekir isminde birinin (1223 H. 1808 M.) tarihli mührü:

جالک باغنه بر سر غزارم
ابوبکر م محب چار یارم

Cemâlin bâğına bir mürgzârım
Ebûbekrim muhibbi Çâryârım

Buğdan Voyvodasının kardeşi Yanaki'nin (1233 H. 1817 M.) tarihli mührü:

دو خاکه بر چراغ اولسون یناکی

Dühâke bir Çerag olsun yanâki

Kaptanıderya Ali paşanın (1224 H. 1809 M.) tarihli mührü:

قلم بلوح فلک زد رقم بخط جلی
بجنتک صف کشا و لواء فتح علی

Yine aynı tarihte Kapdandıerya olan diğeri bir Ali paşanın mührü :

آلهی از رضای مهر تحقیق
عنایت کن علی را نور توفیق

Bu iki mührden biri Carhacı Ali paşaya diğeri Seydi Ali paşaya ait ise de hangisi hangisinin olduğu bilinemedi.

Kapdandıerya Sâlih paşanın (1243 H. 1827 M.) tarihli mührü :

یا صالح المصالح اصلح امور صالح

Müftü Dursun Efendinin (1257 H. 1841 M.) tarihli mührü :

لطف مولایه دایانسون طورسون

Lutfu Mevlâya dayansun dursun

Vali ve kumandanlardan ve Ramazan oğullarından İsmet Mehmed paşanın (1259 H. 1843 M.) tarihli mührü :

چاکر ظل خدا آل محمد عصمت

**

Bazı tarihsiz mührlerden :

Meşhur mutasavvıf, şair ve âlim Kazasker Abdülbaki Arif Efendinin (vefatı 1124 H. 1712) mührü :

بدا بفضائل معارف
عبدالباقی بنفسه عارف

Abdülbaki Arif Efendi Hamzaviyye ricalinden olup meşhur Şehid Ali paşanın samimî dostlarından.

Ali isimli bir müderrisin mührü :

خاک ره ساقی* کوثر علی

Onsekizinci asırda otuz sene Darüsseâde ağalığında bulunan meşhur Hacı Beşir Ağanın (vefatı 1159 H. 1746 M.) mührü :

یا آلهی بحرمات الحرمین
ور بشیره سعادت دارین

(1204 N. 1789 M) de Dârülseâde ağalığına tayin olunan Bilâl ağanın mührü :

بحرمة اسم جلال
رب سهل امور بلال

Kapdan vekili İbrahim isminde birinin mührü :

بندہ سیم ناری ابراہیمہ کلزار ایدہ نک

Bendesiyim nârı İbrahime gülzar idenin

Ruscuk âyanı meşhur Trisenikli zâde İsmail Ağanın mührü :

رب سهل امور السيد اسماعيل

Dağlı eşkiyasından meşhur Kara Feyzinin mührü :

قيل شفاعت يا رسول الله

امتكر منلا فيض الله

Kıl şefâat yâ Resûlâllah

Ümmetindir molla Feyzullah

Mehmed adında bir alay beğisinin mührü :

شفاعت از نبی خواهد محمد

Mehmed isminde bir müderrisin mührü :

عنایت از خدا خواهد محمد

Mehmed isimli bir Nâibin mührü :

شد از فیض دعای صبحگاهی

محمد مظهر لطف الهی

Meşhur Mehmed Said Pertev paşanın (vefatı 1836) mührü :

دلّم زمهر محمد سمید پرتو یافت

Yirmisekiz Çelebi Zâde Said Mehmed paşanın (vefatı 1761) mührü :

رضا جوی باری محمد سمید

Gömülicene âyanı Tokadçıklı Süleymanın mührü :

خدا یا قیل میسر نور ایمان

بحق خاتم مهر سید سلیمان

Silistre âyanı Yıllık zâde Süleymanın mührü :

جنت ایچره چوقدر حور و غلمان

عبده ییلبق زاده سلیمان

Cennet içre çoktur Hûrû gılmân

Abdühû Yılık Zâde Süleyman

Mehmed Emin Vahid paşanın (vefatı 1828) mührü :

وحید عصر اوله سید محمد

**

İsimsiz mühürler :

(989 H. 1581 M.) de Bosna Beglerbegisi'nin mührü :

جانب حق کرنگذاری زدست

از همه جانب نظری باتو هست

Yine 989 Hicret tarihli Defter Emininin mührü :

کار خودرا گذاشتم بخدا
حسی الله وحده وکنی

991 H. 1583 M. tarihli bir Reisülküttab Efendinin mührü :

زمهر ختم نبوت و نقش خاتم او
بس است ختم سخن لاله الاهو

(1127 H. 1715 M.) de Valilerden birinin mührü :

ای خدایی که بر کمال تویی مالک الملک ذوالجلال تویی
کار خودرا گذاشتم باتو که معینم بکل حال تویی

**

Bu makaleyi hazırlarken kendi notlarımdan başka isimsiz ve tarihsiz mühürler için arşiv dairesi mütehassıs âzâsından muhterem Bay Haşim Durgun ile Başvekâlet arşivi müdür muavini sayın Bay Selâhaddin Elker'in notlarından istifade ettim. Bundan başka yine Bay Haşim Durgun üstadımızla, mütehassıs azadan Bay Şevki Eren, Bay Musa Adiga ve Bay Ferit Tömeren ve Bay Ahmed Tanyeri'nin bazı mühürleri okumak hususunda kıymetli yardımlarını gördüm. Son devir Sadriâzamlarının Sadaret mühürlerini bulmak için arşiv memurlarından Bay Ziya Ögünç ve Bay Fazıl Isıgözlü ile Dahiliye Vekâleti İstanbul evrak muhafaza memurlarından Bay Nihat Öney ve Bay AsımKöksal Bay Raif İçel de yardımlarını esirgemediler; kendilerine alenen teşekkür etmeği borç bilirim.

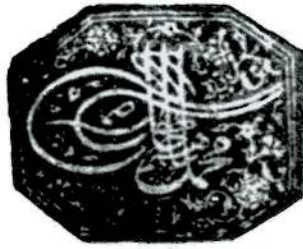

I — Murad IV ün mührü

II — S. İbrahim'in mührü

III — Mehmed IV ün mührü

IV — Mehmed IV ün diger bir mührü

۹

وم هاجن فرزند سلطان

جد بز قد قلی
 محمد علی
 ۷۷۵
 ۱۱۰۰

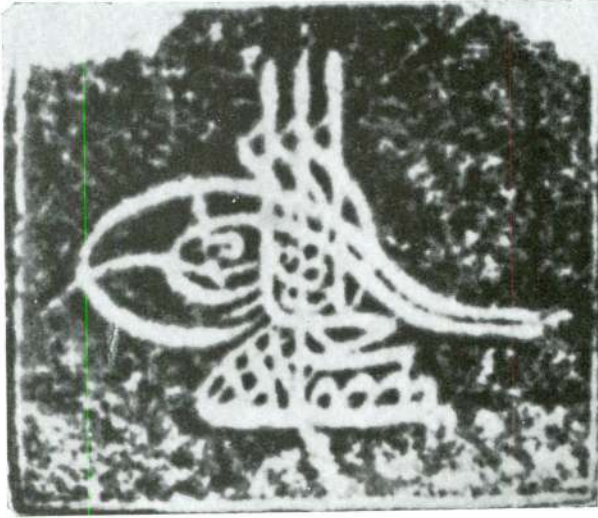
ز محمد علی
 محمد علی
 ۷۷۵
 ۱۱۰۰

عبد
 ۶۲۷
 ۱۲۰۰

باقر بیگ اکیوزالتی بش کیمه
 ۱۱۷۲

بهر کیمه ده بشربان عهد اوله و زره فرو کیمه ده و اکیوزالتی عهد ز و محمد علی بشربان خود
 ایتمکله بیگ بوز کیمه ایدر ونه بهر کیمه ده و بشربان عهد قد قلی اوله و زره و درق کیمه ده و سبزی بیگ
 قد قلی درق کیمه بیگ بشربان خود ایتمکله بوزالتی بش کیمه ایدر و جملله سی البوز کیمه بیگ
 خود ایتمکله بیگ اکیوزالتی بش کیمه ایتمدر ۱۱۷۲

V — Mustafa III ün el yazısı ve mührü

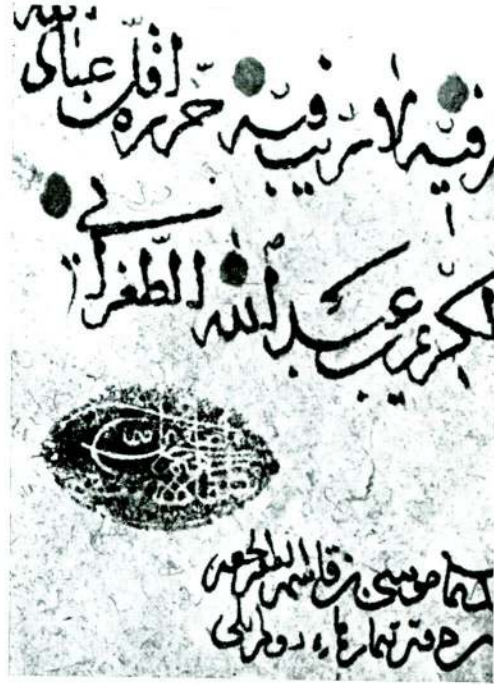
VI — Mustafa III ün mührü

VII — Karaman valisi Şehzade Şehinşâhın mührü

VIII — Kütahya valisi Şehzâde Bayezid'in mührü

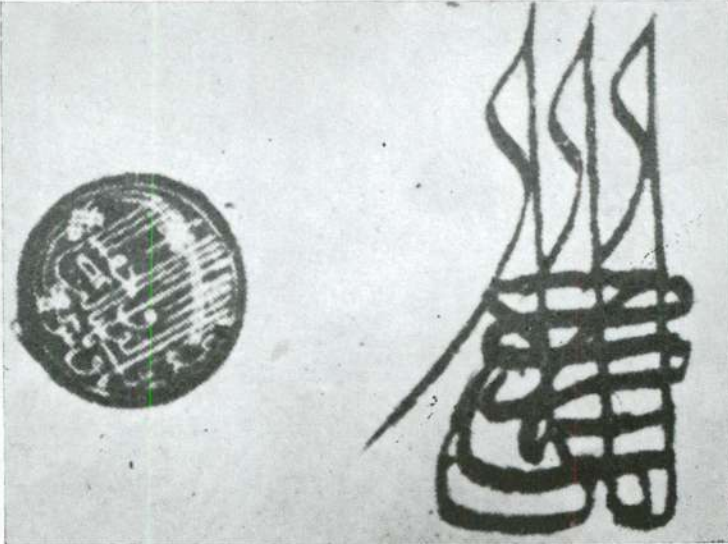
IX — Kanunî Sultan Süleyman'ın Veziriâzamdaki mührü
[bir vakfiyenin sonunda]

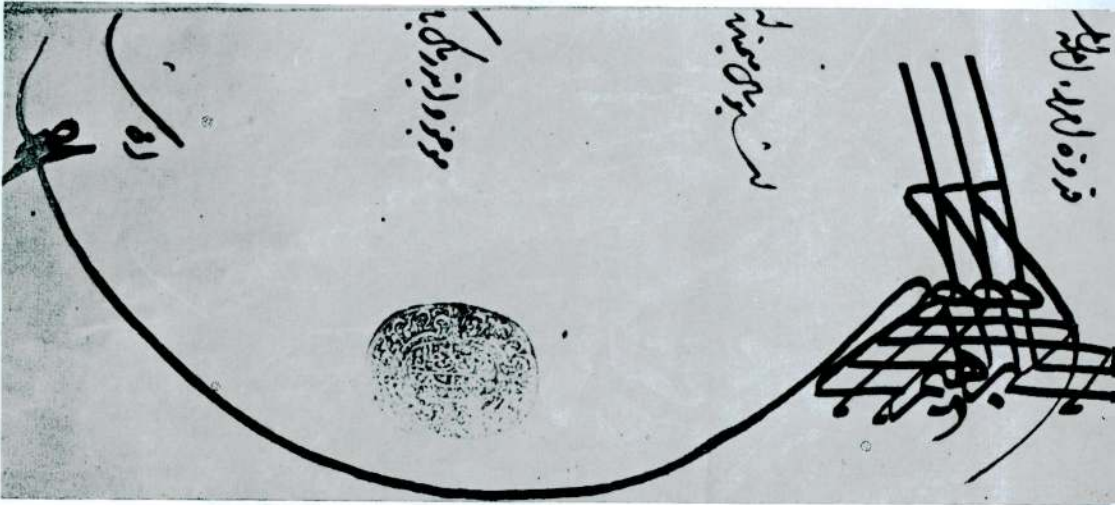
1 — Kırım Hanı Kırım Girayın mührü

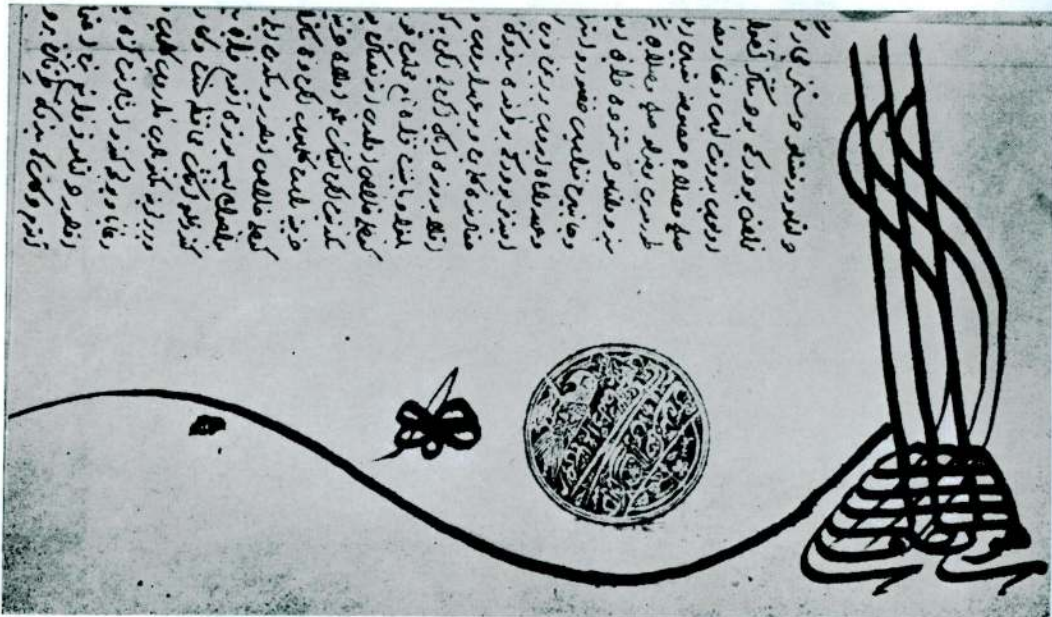
2 — Vezir Ferhad paşanın mührü

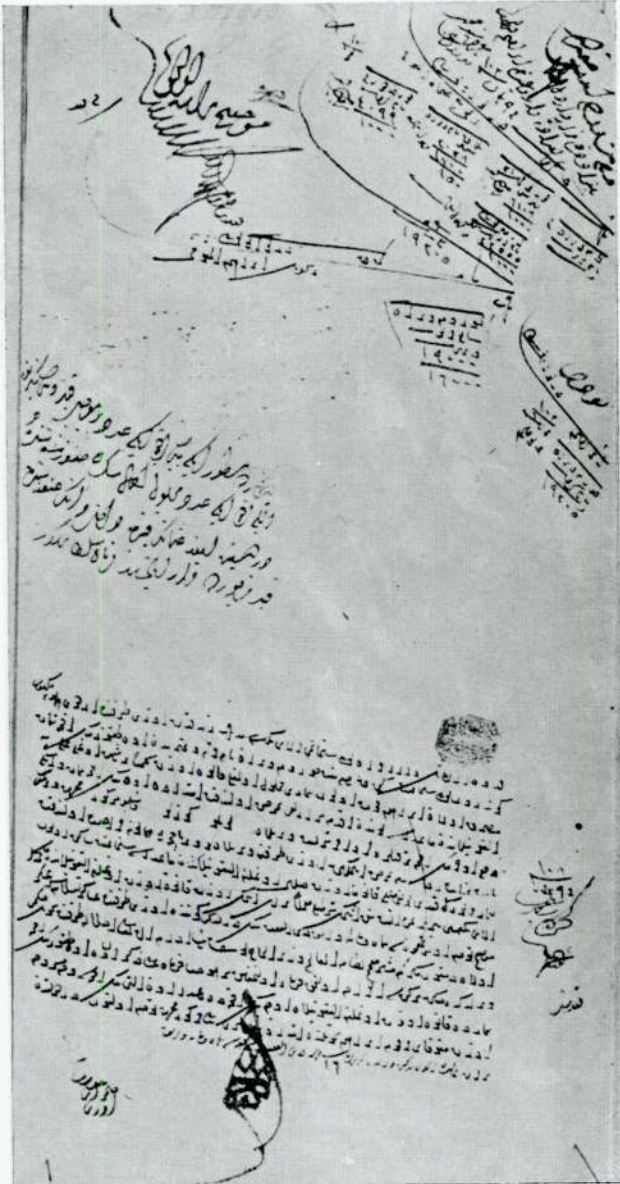
3 — Veziriâzam Ayas paşanın pençesiyle mührü

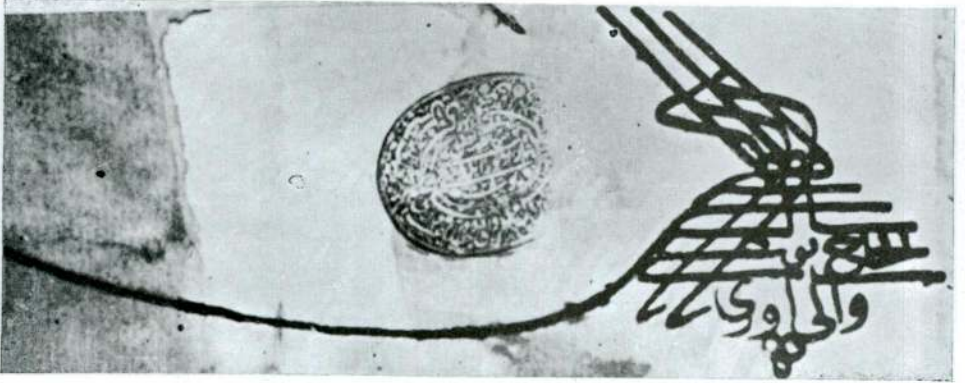
4 — Veziriâzam İbrahim paşanın pençesiyle mührü

5 — Murtaza paşanın pençesiyle mührü

6 — Çelebi Yusuf paşanın zat mührü ve altta Defterdarın kuyruklu imzası

7 — Çelebi Yusuf paşanın pençesi ve resmî mührü

8 — Mezomorto Hüseyin paşanın mührü

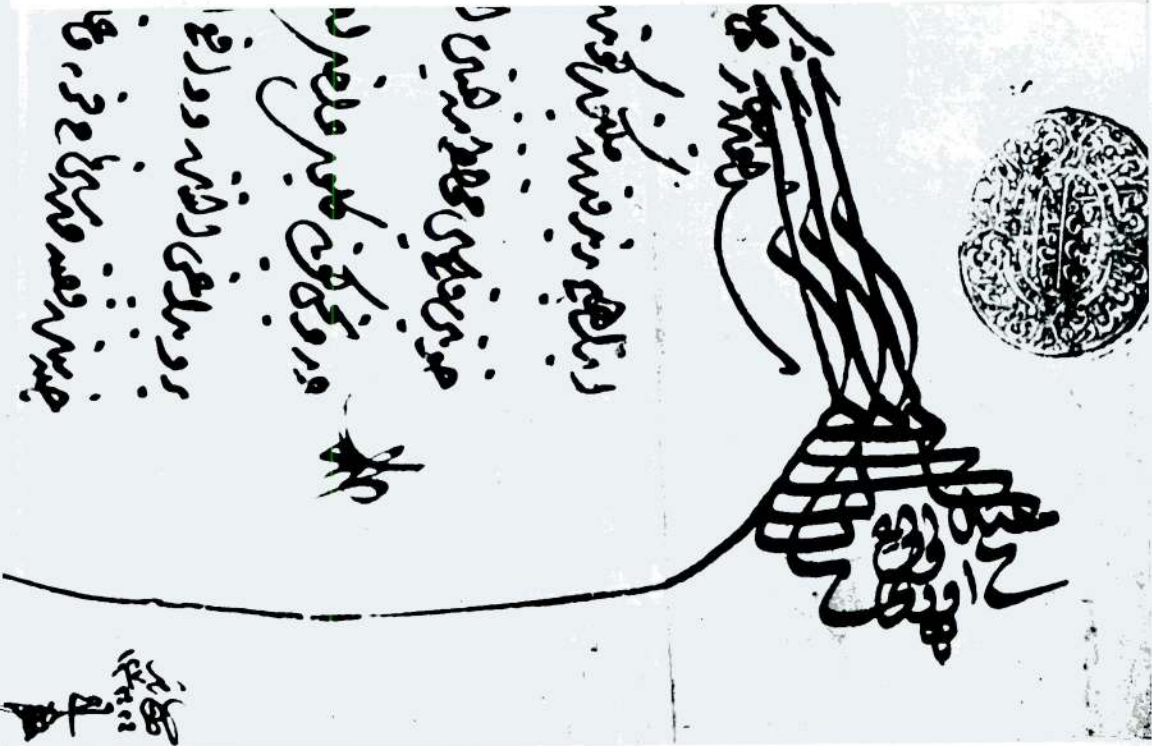
9 — Vali Salih paşanın resmî mührü
Belleten: C. IV

10 — Serasker Köse Halil paşanın resmî mührü

11 — Temeşvar Muhafızı Ali paşanın resmî mührü

12 -- Özi valisi Abdi paşanın mührü

13 — Nevşehirli Damad İbrahim paşanın
zat mührü

14 — Köprülü zâde Abdullah paşanın
mührü

15 — Bağdat valisi Ahmed paşanın zat mührü

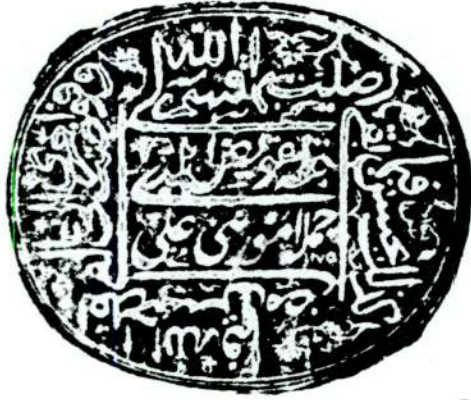
16 — Hekimoğlu Ali paşanın resmî mührü

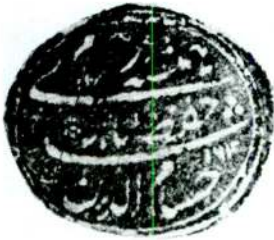
17 — Yegen Mehmed paşanın resmî mührü

18 — Ivaz Mehmed paşanın zat mührü

19 — Moldovancı Ali paşanın resmî mührü

20 — Kapdanıderya Hüsamüddin paşanın zat mührü

21 — Cezayirli Gazî Hasan paşanın zat mührü.

22 — Sadrıâzam Darendeli Mehmed paşanın resmî mührü

23 — Vezir Râif İsmail paşanın resmî mührü

24 — Sadriâzam Şahin Ali paşanın
resmî mührü

25 — Koca Yusuf paşanın resmî mührü

26 — Zihneli Hasan paşanın
zat mührü

27 — Sadriâzam İzzet Mehmed paşanın
resmî mührü

28 — Yusuf Ziya paşanın zat mührü

29 — Yusuf Ziya paşanın resmî mührü

30 — Küçük Hüseyin paşanın remî mührü

31 — Tepedelenli Ali paşanın zat mührü

32 — Koca Hakkı paşanın zat mührü

33 — Ebubekir paşanın resmî mührü

34 — Koca Hüsrev paşanın zât mührü

35 — Koca Hüsrev paşanın resmî mührü

36 — İskodralı İbrahim paşanın zat mührü

38 — Salih paşanın zat mührü

37 — Alemdar Mustafa paşanın zat mührü

39 — Çelebi Mustafa paşanın zat mührü

40 — Şakir Ahmed paşanın zat mührü

41 — M. S. Galib paşanın zat mührü

42 — M. S. Galib paşanın resmî mührü

43 — Mehmed Emin paşanın zat mührü

44 — Seyid Ali paşanın resmî mührü

45 — Tunus valisi Ahmed paşanın
remî mührü

46 — Keçeci zâde Fuad paşanın
sadâret mührü

تقدیر از دربار شاه به حضرت شاهی شاه پادشاه
 به دربار شاه پادشاه پادشاه پادشاه پادشاه پادشاه
 ایضا در تاریخ ۱۰۱۱
 ایضا در تاریخ ۱۰۱۱
 ایضا در تاریخ ۱۰۱۱

صورتی لایق که در کتاب مصروف و سفر و در اولاد اولاد که در دنیا
 هاستی مویج و لاغری فقط از کتاب مصروف و سفر و در اولاد اولاد که در دنیا
 هاستی مویج و لاغری فقط از کتاب مصروف و سفر و در اولاد اولاد که در دنیا

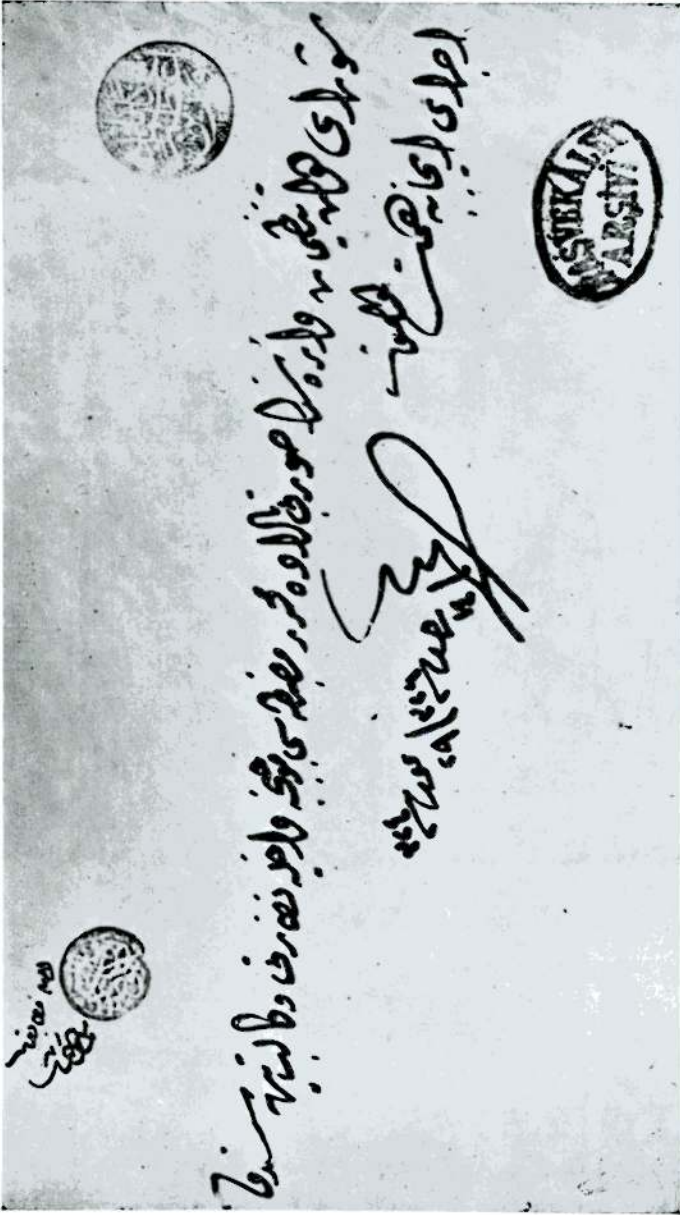
سید علی محمد شاه

47 — Sadruázam Sait pašanın bir Buyruldi-i sâminin üzerindeki Sadaret mührü

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيد المرسلين
والله اعلم بالصواب
في يوم الجمعة الثاني عشر من شهر ربيع الثاني سنة 1234
لقد بعثت اليك بخطي هذا
يخبرك بالامر الذي ذكرته
في تاريخي الماضي
وتعرف به
والله اعلم بالصواب
محمد رشيد رضا

48 — Avlunyalı Ferid paşanın bir Buyruğı-i sâmi üzerinde ki Sadaret mührü

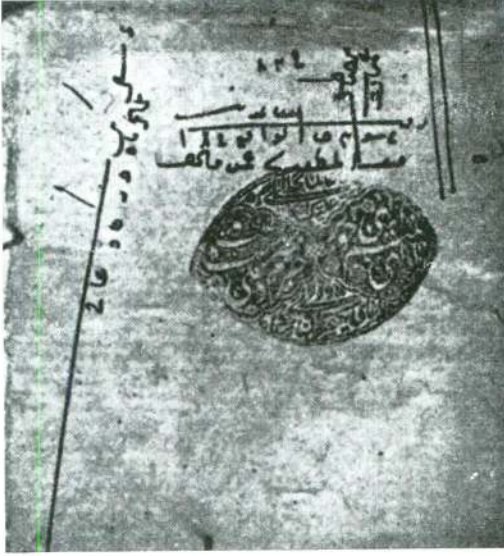
49 — Sadrâzam Kâmil paşanın bir Buyruldi-i sâmi üzerindeki Sadaret mührü

50 — Tevlik paşanın zat mührü

51 — Memduh paşanın zat mührü

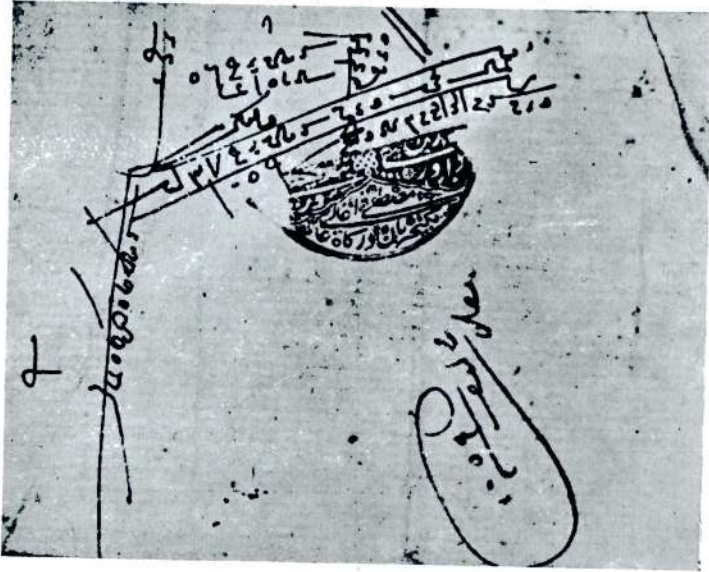
52 — Yeniçeri ağası Veli ağanın Ağalık mührü

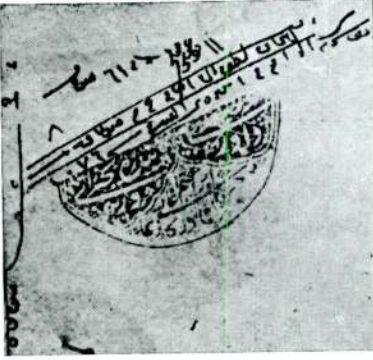
53 — Sarıkcı Mustafa ağanın Ağalık mührü

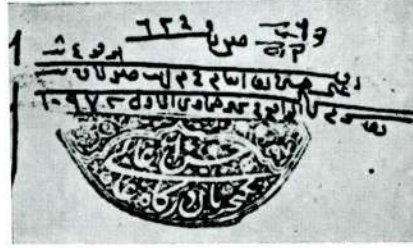
54 — Tırnakçı Hasan ağanın Ağalık mührü

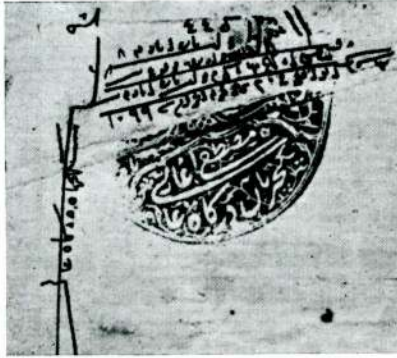
55 — Kara Çavuş Mustafa ağanın Ağalık mührü

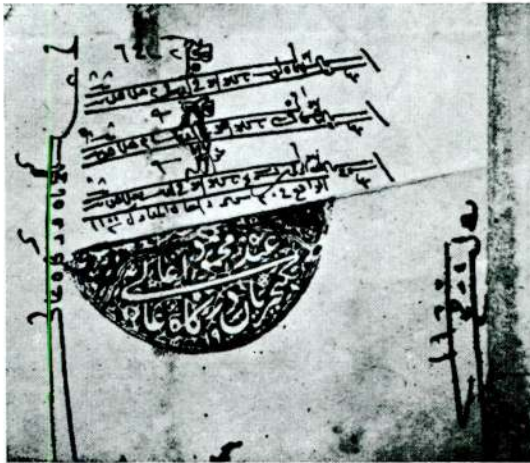
56 — İbrahim ağanın Açalık mührü

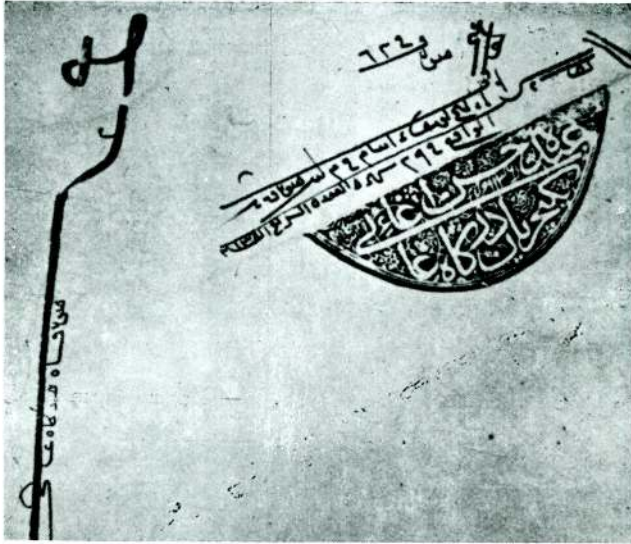
57 — Hasan ağanın Açalık mührü

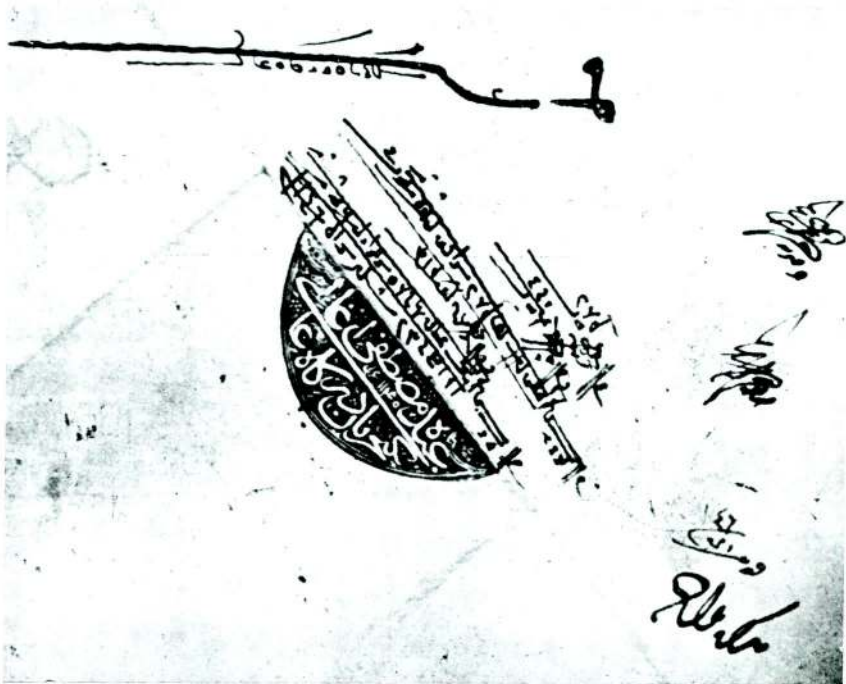
58 — Mustafa ağanın Açalık mührü

59 — Mahmud ağanın Açalık mührü

60 — Hasan ağanın Ağalık mühürü

61 — Mustafa ağasının Ağalık mühürü

62 — Bugdan Voyvodası Kostantin'in
zat mührü

63 — Eflâk Voyvodası Mihâl'in
zat mührü

64 — Eflak Voyvodası Aleksandır'ın
zat mührü

65 — Türkiye'deki Fransız
Sefarethanesinin resmî mührü

66 — Türkiye'de İngiliz Sefiri
R. Liston'un zat mührü

67 — Meşhur M. S. Hâlet
efendinin zat mührü

